

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Studentenprotest in Praag: Een onderzoek naar het verloop van het mobilisatieproces tijdens de Fluwelen Revolutie

Brug, W. van der

Citation

Brug, W. van der. (1993). Studentenprotest in Praag: Een onderzoek naar het verloop van het mobilisatieproces tijdens de Fluwelen Revolutie. *Acta Politica*, 28: 1993(4), 401-442. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450075>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450075>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

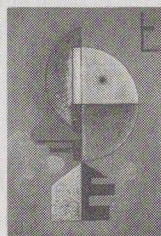
Recent verschenen

G.M. van Asperen

Het bedachte leven

Beschouwingen over maatschappij,
zingeving en ethiek

G.M. van Asperen
Het bedachte leven
Beschouwingen over
maatschappij,
zingeving en ethiek

Boom

Hoe kunnen we in het reine komen met de eindigheid van ons leven, hoe moeten we omgaan met de kwetsbaarheid van onze levensvormen? Deze vraag kan beschouwd worden als het *fait primitif* van het denken van de ethica G.M. van Asperen.

Wij spannen ons voortdurend in om pijn, ziekte en dood uit te bannen, terwijl die toch onontkoombaar ons lot zijn. In de verwachtingen ten aanzien van de moderne gezondheidszorg, of in de onverzadigbare wens naar materiële overvloed, is deze eindigheidsontkenning werkzaam. De logica hiervan kan volgens Van Asperen alleen doorbroken worden door een politieke besluitvorming. Een publiek discussie is nodig over de levensvormen die een gedeeld bezit zijn van een gemeenschap en zinvolle keuzen eerst mogelijk maken. De kwetsbaarheid van die levensvormen moet ons aller zorg zijn.

f 37,50 isbn 90 5352 064 3

BOOM

in de boekhandel

Postbus 400, 7940 AK Meppel

AP 1993/4

Studentenprotest in Praag. Een onderzoek naar het verloop van het mobilisatieproces tijdens de Fluwelen Revolutie¹

Winnaar Daniël Heinsius-scriptieprijs 1992*

Wouter van der Brug

I. Inleiding

De Fluwelen Revolutie die in 1989 binnen enkele maanden een einde maakte aan het machtsmonopolie van de Communistische Partij, werd in gang gezet met een staking van studenten, scholieren en acteurs. Deze staking was een reactie op het op gewelddadige wijze uiteen slaan van de studentendemonstratie van 17 november 1989. Deze demonstratie was begonnen als herdenkingsmanifestatie voor de in 1939 door de nazi's vermoorde student Jan Opletal, waarvoor onafhankelijke studentengroepen en afgevaardigden van de officiële socialistische jeugdbond SSM, gezamenlijk het initiatief hadden genomen. Ondanks de betrokkenheid van de SSM had de demonstratie vanaf het begin het karakter van een anti-regeringsdemonstratie. Nadat het officiële deel van de demonstratie was geëindigd bij de begraafplaats op *Vyšehrad*², trok het grootste deel van de stoet richting stadscentrum. In de verslagen over het verloop van de gebeurtenissen valt te lezen hoe de demonstratie voortdurend toenam in omvang doordat omstanders zich er spontaan bij aansloten. 'The procession grew considerably as it moved along the banks of the Vlatva. (...) Actors left their theatres and joined the crowd. Patrons of the Slavia Cafe, situated on the banks of the Vlatva, downed their drinks and joined the throng.'³ In de Narodnistrat, in het centrum van de stad, werd een deel van de demonstranten door de oproerpolitie ingesloten en in elkaar geslagen.

Dezelfde nacht was er contact tussen studenten die elkaar kenden via de inofficiële studentenvakbond *Stuha* en van eerdere protestacties (o.a. Van Praag 1992; Ash 1990). Zij namen het initiatief een staking op de universiteit en hogescholen te organiseren om te protesteren tegen het politiegeweld. Op zaterdagmiddag sloot een groot aantal acteurs van verschillende

* Het juryrapport behorende bij de Daniël Heinsius-scriptieprijs 1992 is direct na dit artikel afgedrukt.

theaters zich bij de staking aan, daartoe opgeroepen door studenten van de theateracademie DAMU. Door de initiatiefnemers van de universiteitsstaking werd tevens het plan gelanceerd een algemene staking van twee uur af te kondigen voor maandagmiddag 27 november. Op zondag 19 november werd het *Občanské Fórum*, het Burgerforum, opgericht dat de stakingsplannen ondersteunde en zich opwierp als spreekbuis van de oppositie. Na de oprichting van het Burgerforum raakten de gebeurtenissen in een stroomversnelling. Hadden in het weekeinde reeds kleine demonstraties plaatsgevonden op het centraal gelegen Wenceslasplein, op maandag 20 november was het plein afgeladen met meer dan honderdduizend demonstranten die het aftreden van de regering eisten. De demonstraties werden iedere dag massaler en ook de nationale televisie ging over de gebeurtenissen berichten.

Gedurende de hele week deden geruchten de ronde dat het leger zou gaan ingrijpen en dat legereenheden zich verzamelden buiten de stad. Toen op vrijdag 24 november de regering van 'hardliners' aftrad en Alexander Dubcek naast Havel op het balkon aan het Wenceslasplein verscheen, was voor iedereen echter duidelijk dat er geen gewelddadige oplossing zou komen. De deelname aan de twee-uursstaking op maandag 27 november was vrijwel algemeen. Onder aanhoudende druk werd op 10 december een interimregering benoemd, waarin de Communisten een minderheidspositie bekleedden. De *Fluwelen Revolutie* was een feit.

Uit de literatuur over de 'Fluwelen Revolutie' wordt duidelijk dat de studenten een zeer belangrijke rol hebben gespeeld bij het mobiliseren van de bevolking (o.a. Wolchik 1991; Pehe 1990a; Horsky 1990; Ash 1990; Ramkema 1990). Zoals uit het voorgaande blijkt, waren zij de initiatiefnemers van het mobilisatieproces. Daarnaast zijn studenten gedurende de hele week actief geweest om mensen over te halen aan de twee-uursstaking mee te doen. Met dat doel gingen groepjes studenten langs bedrijven en fabrieken. Ook gingen groepjes studenten naar omliggende gemeenten om mensen daar op de hoogte te brengen van de situatie in Praag.

Deze gebeurtenissen en met name de snelheid waarmee de omwentelingen plaatsvonden, verrasten westerse commentatoren en wetenschappers. Door hen werd veelal geconcludeerd dat de Oosteuropese regimes geïmplodeerd zijn doordat de economie slecht functioneerde en het bureaucratische partijapparaat volkomen vastgeroest was. Het protest werd gezien als een spontane volksofstand van een bevolking die al jarenlang ontevreden was en er nu eindelijk genoeg van had. Onder sociale wetenschappers die zich hebben verdiept in verschijnselen van massamobilisatie, bestaat echter een brede consensus over het feit dat mobilisatieprocessen nooit volledig spontaan verlopen. Protest dat zich in westerse democra-

tieën voordoet is vaak georganiseerd door sociale bewegingen met een redelijke mate van organisatie. Om die reden is veel onderzoek gedaan naar de wijze waarop sociale bewegingen hun achterban mobiliseren. De gebeurtenissen in Oost-Europa bieden ons de mogelijkheid te toetsen of de theorieën gebaseerd op onderzoek in de context van een westerse democratie, meer algemene geldigheid hebben.

In deze studie wordt het belang onderzocht van informele netwerken voor succesvolle mobilisatie. In verband met de prominente rol die studenten hebben gespeeld tijdens de omwenteling, vormen zij de onderzoekspopulatie. In dit artikel zal eerst een kort overzicht worden gepresenteerd van de theorievorming op het gebied van mobilisatieprocessen. Na de bespreking van een aantal methodologische problemen, zoals de wijze van datavergaring en de operationalisatie van de variabelen, zullen de resultaten van de analyses worden besproken. In de slotparagraaf zullen enige samenvattende conclusies worden getrokken.

2. Theoretisch kader

2.1. Individuele prikkels en netwerken

Kenmerkend voor 'klassieke' benaderingen van collectieve actie is dat dit werd beschouwd als een irrationele reactie op de gevolgen van sociale veranderingen. De nadruk ligt in deze verklaringen op psychologische motieven van actoren (o.a. Gurr 1970). Participatie in een collectieve actie heeft in eerste instantie tot doel frustratie 'af te reageren' en niet een politieke doelstelling te verwezenlijken. Dergelijke verklaringsmodellen zijn om twee redenen niet geschikt ter verklaring van het massaprotest in Praag. Ten eerste was hier geen sprake van gewelddadig irrationeel gedrag, maar van protest waarbij een duidelijk politiek doel voorop stond. Het tweede punt van kritiek op het 'klassieke' model is dat dit een direct verband suggereert tussen onvrede en protest, terwijl weinig aandacht wordt geschonken aan de rol van organisaties, netwerken en initiatiefnemers. Dit laatste geldt overigens evenzeer voor het verklaringsmodel van een aantal Marxistische auteurs (o.a. Piven en Cloward 1978). Tilly (1985: 730) wijst er op dat dergelijke verklaringen veelal achteruit redeneren. Uitgaande van het feit dat een beweging bestaat zoekt men naar de 'noodzakelijke' voorwaarden voor het ontstaan ervan. Een uitgebreide kritiek op verschillende versies van het 'klassieke model' kan men tevens vinden bij McAdam (1982).

De meest krachtige kritiek op 'klassieke' benaderingen komt van Mancur Olson (1965). Op basis van aan de micro-economie ontleende ratio-

nele-keuze-modellen voorspelt hij dat '(...) rational self-interested individuals will not act to achieve their common, or group interests.'⁴ De gedachte is dat het doel van een collectieve actie veelal te beschouwen is als een collectief goed. Collectieve goederen zijn goederen die, indien deze ter beschikking zijn gesteld aan één lid van de gemeenschap, niet kunnen worden onthouden aan anderen. Een individu dat rationeel zijn belangen afweegt, zal tot de conclusie komen dat het voordeliger is geen kosten te maken voor het verkrijgen van het collectief goed. Het is in zo'n geval voordeliger te profiteren van de inspanning van anderen.

Volgens Olson is de neiging tot dergelijk *zwartrijdersgedrag* groter naarmate de groep die een collectief doel nastreeft meer actoren omvat. Bij een grote groep valt slechts een zeer kleine fractie van het collectieve goed toe aan één individu. Daarnaast wordt de kans dat het goed ter beschikking komt niet zichtbaar verhoogd door de individuele bijdrage. Voor dergelijke grote groepen biedt het collectieve doel onvoldoende motivatie voor individuen om te participeren. Organisaties bieden hun leden dan ook *selectieve prikkels*, in de vorm van diensten die alleen aan hen ter beschikking worden gesteld.

Olson richt zich sterk op officiële organisaties als vakbonden, die hun leden individuele materiële prikkels bieden. Voor sociale bewegingen geldt dat zij hun achterban geen materiële prikkels kunnen bieden. Moe (1980) wijst er echter op dat participatie aan de acties van sociale bewegingen eveneens met een rationeel-actor-model kan worden verklaard. Hij noemt twee niet-materiële selectieve prikkels die voor mensen een motivatie kunnen zijn om te participeren. Dit zijn in de eerste plaats *solidariteitsprikkels*, in de vorm van vriendschapsbanden en een verhoging van status als gevolg van deelname aan een collectieve actie. In de tweede plaats gaat er een selectieve prikkel uit van de mogelijkheid steun te betuigen aan een collectief doel. Dit noemt Moe *purposive incentives*.⁵ Hoe meer een individu zich identificeert met een sociale beweging of met een collectief belang, des te groter zal de persoonlijke genoegdoening of teleurstelling zijn bij het welvaren van deze beweging of bij het resultaat van een actie.

De Resource Mobilisation Approach (RMA) bouwt hierop voort en richt zich volledig op de interne dynamiek van organisaties (McCarthy en Zald 1977). In navolging van Olson kenmerkt de RMA zich door het gebruik van een economische benadering. Participatie aan een collectieve actie wordt op individueel niveau beschouwd als een functie van de kosten van participatie (in bijvoorbeeld tijd of geld) en de baten ervan (in de vorm van selectieve prikkels). De RMA-onderzoekers richten zich vooral op de vraag welke selectieve prikkels organisaties hun aanhangers bieden, en welke hulpbronnen een organisatie ter beschikking staan. McCarthy en Zald

stellen dan ook duidelijk dat hun theorie een 'deeltheorie' is. Er wordt niet gepoogd een allesomvattende verklaring voor het ontstaan van sociale bewegingen gegeven, de nadruk ligt op het onderzoek naar de interne dynamiek van een organisatie.

De RMA lijkt evenwel een weinig geschikte benadering van de oppositiebeweging in Tsjechoslowakije. De oppositiebeweging beschikte nauwelijks over enige hulpbronnen, vormde geen formele organisatie en stelde radicale eisen aan het regime. Maar naast het onderzoek naar formele organisaties is binnen een andere RMA-traditie onderzoek gedaan naar het belang van formele en informele netwerken (o.a. Freeman 1975; Oberschall 1973; Snow, Zurcher en Eklund-Olson 1980; Curtis en Zurcher 1973). In alle case-studies blijken nieuwe actiegroepen voort te komen uit reeds bestaande organisaties of informele netwerken. McAdam (1982), die van de RMA de notie overneemt dat selectieve prikkels noodzakelijk zijn voor participatie, wijst eveneens op het belang van netwerken aan de basis. Basisnetwerken zijn van belang voor de oppositie omdat ze de communicatie tussen deelnemers aan acties vergemakkelijken. Tevens bieden netwerken de eerder genoemde *solidariteitsprikkels* en brengen ze initiatiefnemers voort. Solidariteitsprikkels zijn selectieve prikkels van niet-economische aard (Moe 1980). Juist in situaties waar de oppositie geen materiële selectieve prikkels kan bieden, spelen solidariteitsmotieven een belangrijke rol.

Dit onderzoek richt zich specifiek op de verklaring van individuele participatie aan het protest. Hierin staan de theoretische noties uit de RMA-traditie, van netwerken en selectieve prikkels, centraal. Dit impliceert dat naast de 'klassieke' benadering, ook geen noties worden gebruikt uit de 'New Social Movement' (NSM) literatuur. De NSM's zijn de sociale bewegingen die aan het eind van de jaren '70 in West-Europa ontstonden en vaak grote groepen mensen wisten te mobiliseren, zoals bijvoorbeeld de vredesbeweging en de anti-kernenergiebeweging. Deze gaf aanleiding tot een hernieuwde wetenschappelijke belangstelling voor collectieve actie. Opvallend in de literatuur over NSM's is dat er een neiging is tot herwaardering van verschillende noties uit de 'klassieke' benaderingen. Er wordt gezocht naar nieuwe klassentegenstellingen die met de opkomst van deze sociale bewegingen samenhangen (Kriesi 1992; Offe 1985), naar veranderende waardenstelsels (Inglehart 1990) en ook worden noties als 'deprivatie' opnieuw geïntroduceerd (Kitschelt 1991; Klandermans 1984).

De theoretische notie uit deze literatuur is grotendeels te specifiek gericht op de verklaring van westerse sociale bewegingen om toepasbaar te zijn binnen een andere context. Daarnaast richt slechts een beperkt deel van het onderzoek zich op de verklaring van daadwerkelijke participatie

aan protest, men werkt veelal met het begrip 'potentiële participatie'. Om deze reden is het niet onwaarschijnlijk dat het belang van solidariteitsprikkel systematisch wordt onderschat. Ook wordt ten onrechte nogal eens gesuggereerd dat Olsons zwartrijders-concept niet van toepassing zou zijn op participatie in acties van sociale bewegingen (Dalton, Kuechler en Bürklin 1990).

Op basis van theoretische noties (Olson 1965) en bestaand onderzoek in een westerse context valt juist te verwachten dat veel *zwartrijdersgedrag* wordt gevonden onder de Praagse studenten. Een studie naar participatie zal moeten aangeven waarom personen niet 'zwartrijden'. Horsky (1990) en Opp en Gern (1992) wijzen op het spontane verloop van de door hen onderzochte mobilisatieprocessen in Tsjechoslowakije en de DDR in 1989. Van Praag (1992) laat daarentegen zien dat zich vóór de omwenteling in Tsjechoslowakije onder studenten en jongeren netwerken van kleine oppositiegroepjes hadden gevormd, die in staat waren het mobilisatieproces in gang te zetten. In dit onderzoek zal worden nagegaan hoe groot het belang was van deze netwerken. Als verschillen in individuele participatie kunnen worden verklaard uit de banden die mensen hebben met oppositionele netwerken, dan duidt dit op het belang van deze netwerken. In de volgende twee paragrafen zal nader worden ingegaan op de rol van netwerken voor het vergemakkelijken van communicatie en voor het bieden van selectieve prikkels voor participatie.

2.2. Communicatie

Op vrijdagavond 17 november heeft het politiegeweld tegen de studentendemonstratie plaatsgevonden. In de nacht van vrijdag op zaterdag is er contact geweest tussen studenten die elkaar kenden van eerdere protestacties en de onofficiële studentenvakbond Stuha (o.a. Van Praag 1992; Ash 1990). In meerdere studies is aangetoond dat netwerken een belangrijke communicatieve functie vervullen (o.a. Freeman 1975; Oberschall 1973; McAdam 1982).

Granovetter (1973) betoogt echter dat hechte netwerken waarschijnlijk tamelijk geïsoleerd van andere groepen in de maatschappij zullen zijn. Het zijn juist de individuen die aan de 'periferie' van netwerken staan, die met twee netwerken zwakke banden hebben, die de verbindende schakels leggen tussen deze netwerken. Deze zwakke banden zijn belangrijk voor informatievoorziening. Immers, personen die een centrale positie in één netwerk innemen krijgen veelvuldig dezelfde informatie. Personen met een perifere positie in meerdere netwerken vervullen een brugfunctie tus-

sen deze netwerken. Daarnaast zijn mensen aan de periferie eerder geneigd nieuwe ideeën over te nemen, omdat ze minder onder invloed staan van sociale controle. Rosenthal e.a. (1985) hebben in hun onderzoek naar de negentiende eeuwse-vrouwenbewegingen geconcludeerd dat zwakke banden belangrijk zijn omdat ze de schakel vormen voor de communicatie met een breder publiek.

Granovetter (1973: 1361) definieert de sterkte van een band als volgt: 'The strength of a tie is a (probably linear) combination of the amount of time, the emotional intensity, the intimacy (mutual confiding), and the reciprocal services which characterize the tie.' Familiebanden vallen volgens deze definitie te beschouwen als 'sterke banden'. Theoretisch is dit echter problematisch, omdat deze sterke banden juist *wel* een schakel kunnen vormen met andere netwerken. Daarnaast is het de vraag of zwakke banden een belangrijke functie hebben bij massale gebeurtenissen die door de media worden verslagen. McCarthy en Zald (1977) verwachten dat de aanwezigheid van vrije media essentieel is voor het bereiken van een breder publiek. Het is inderdaad aannemelijk dat de media bij dergelijke grootschalige gebeurtenissen de brugfunctie van zwakke banden overnemen.

Als oppositionele netwerken een belangrijke functie vervulden als communicatiemedium, dan mag verwacht worden dat veel nieuws over het politiegeweld en de stakingsplannen verliep via initiatiefnemers. Opp en Gern (1992) concluderen dat het mobilisatieproces in Leipzig grotendeels spontaan verliep, omdat de oppositie een vast trefpunt had bij de centraal gelegen Dom. In hun studie is de rol van westerse radiostations als Radio Free Europe echter niet onderzocht. Vanuit een RMA-perspectief zijn deze radiozenders te beschouwen als een belangrijke hulpbron. Hoewel het zogenaamde 'jammen' pas in december '88 werd stopgezet, waren de dagelijkse uitzendingen van deze radiozenders al eerder vrij gemakkelijk te ontvangen.

In dit onderzoek zal om deze reden worden nagegaan hoe belangrijk de rol van deze radiozenders was. Hiermee zal de hypothese worden getoetst dat deze media de rol van 'zwakke schakels' overnemen. Verder zal het belang van 'sterke banden' en van 'initiatiefnemers' worden onderzocht. Indien bewijs wordt gevonden voor een belangrijke rol van westerse radiozenders en van 'initiatiefnemers' in het mobilisatieproces, dan geeft dat aanleiding tot een nuancering van het beeld van een 'spontane' volksopstand dat uit de impressionistische journalistieke verslagen naar voren komt.

2.3. Mobilisatie

In dit onderzoek staat de vraag centraal hoe het mobilisatieproces verliep onder de Praagse studenten tijdens de Tsjecho-Slowaakse omwenteling. De nadruk ligt hierbij op het korte-termijn proces van 'actie-mobilisatie' (Klandermans 1984). Een onderzoek naar participatie dient feitelijk de vraag te beantwoorden waarom individuen niet 'zwartrijden' (Olson 1965). Dit betekent dat aangegeven moet worden welke selectieve prikkels participatie aan het protest hebben bevorderd. Dit kan in retrospectief alleen worden onderzocht door na te gaan op welke wijze deelnemers aan het protest zijn gemobiliseerd. Vandaar dat ervoor is gekozen het mobilisatieproces te onderzoeken op het niveau van de individuele student. Van de RMA wordt de gedachte overgenomen dat individuele participatie aan protest kan worden beschouwd in termen van een individuele kosten-baten afweging.

2.3.1 *Kosten en risico's* – De kosten van deelname aan protestacties bestaan voornamelijk uit de tijd en energie die iemand er in steekt. McAdam (1986) wijst erop dat dit alleen opgaat voor protest dat voor de deelnemers weinig persoonlijk risico inhoudt, in termen van persoonlijk letsel, repressie, etc. Hij pleit ervoor een systematisch onderscheid te maken tussen *low- en high-risk activism*. Voor deelname aan vormen van protest met een hoog persoonlijk risico is het denkbaar dat geheel andere motivationele factoren een rol spelen. McAdam verwacht dat participanten aan acties met een hoog risico daarbij betrokken zullen zijn geraakt door deelname aan eerdere acties met een laag risico. Door aan zulke acties mee te doen zal iemand meer geïntegreerd raken in een beweging en ideologisch en persoonlijk sterker geneigd raken tot deelname aan acties met een hoog risico. Zijn onderzoek naar deelname aan de *Freedom Summer Campaign*⁶ is een van de weinige studies waarin deelname aan protest met een hoog risico wordt onderzocht.

In zijn onderzoek blijkt participatie vooral verklaard te worden door de mate van 'integratie in het activistennetwerk'. Met name het feit dat participanten veelal sterke persoonlijke banden hadden met andere aanmelders en met andere participanten, bleek een belangrijke factor te zijn. Degenen die zich terugtrokken hadden juist weinig contact met andere aanmelders en meer banden met andere mensen die zich terugtrokken. In een vervolgstudie bleken zich onder de deelnemers relatief veel personen te bevinden die al eerder aan protestacties hadden deelgenomen (McAdam e.a. 1988). Deze bevinding stemt overeen met McAdam's eerdere verwachting.

De voorspelling dat deelnemers aan acties met een hoog risico vooral degenen zijn die al eerdere ervaringen hebben met protest, laat zich toetsen aan de hand van de samenstelling van de demonstratie van 17 november. Voor het eerste deel van de demonstratie was officiële toestemming verkregen van de autoriteiten. Het persoonlijk risico van deelname was hier nog gering. Naarmate de demonstratie vorderde nam het persoonlijk risico echter toe. Om die reden mag worden verwacht dat vooral degenen die al eerder deelnamen aan protest, tot het einde van deze demonstratie aanwezig waren.

Ook deelname aan het protest in de week volgend op het politiegeweld van 17 november kan worden beschouwd als 'high-risk activism'. In de inleiding heb ik er reeds op gewezen dat er gedurende de eerste week van de protesten geruchten de ronde deden over een gewelddadig ingrijpen door het leger. In retrospectief kan men gemakkelijk stellen dat het Tsjecho-Slowaakse regime geïmplodeerd is, maar toentertijd wist niemand welke wending de gebeurtenissen zouden nemen. Hoewel het protest dus beschouwd kan worden als 'high-risk activism', heeft het mijns inziens weinig zin dit *dichotome* onderscheid te hanteren. Studenten namen deel aan verschillende soorten acties, die ieder een eigen risico inhielden voor de betrokkenen. Het lijkt daarom zinniger het risico te beschouwen in termen van de kosten die een individu bereid is te dragen.

Degenen die actief meehielpen de staking te organiseren, liepen de meeste kans op te vallen en later als 'onruststoker' te worden gebrandmerkt. Zij liepen hiermee het risico van de universiteit gestuurd te worden, of erger. Dit betekent dat vooral diegenen die het meest 'hun nek uitstaken' hoge kosten maakten in termen van persoonlijk risico. Aangenomen kan dus worden dat het persoonlijk risico exponentieel toenam naarmate iemand actiever was.

De afhankelijke variabele van dit onderzoek (participatie aan het protest) wordt beschouwd als een continuüm. Hierbij wordt de assumptie gemaakt dat hoe actiever iemand zich inzette voor het protest, des te hoger de kosten in tijd, inspanning en persoonlijk risico waren die iemand droeg.

2.3.2 *Prikkels* – Voor de selectieve baten van participatie wordt het onderscheid van Moe (1980) tussen *solidary* en *purposive incentives* overgenomen. Op grond van bestaand onderzoek mag worden verwacht dat netwerken de selectieve prikkels bieden die individuen stimuleren deel te nemen aan acties. De mate waarin de integratie in oppositionele netwerken van activisten en niet-activisten verschilt, geeft een indicatie voor het belang hiervan.

Los van de vraag naar het belang van integratie in netwerken mag wor-

den verwacht dat degenen die al eerder deelnamen aan protestactiviteiten degenen waren die tijdens de omwenteling het meest actief werden. In de eerste plaats is dit vanwege de 'know-how' van eerdere ervaringen. Aldus McAdam e.a. (1988: 708) 'To the extent that one is familiar with a particular form of social behaviour, it makes sense that it would be more likely to engage in it.' Ten tweede zullen degenen die al eerder demonstreerden een grotere kans hebben andere activisten te kennen, waardoor de *solidariteitsprikkel*s om deel te nemen hoger zijn. Ten slotte zullen personen die eerder demonstreerden zich sterker identificeren met het collectieve doel van een actie, zodat ook de *purposive incentives* hoger zijn.

Naarmate studenten ouder zijn zullen zij, op een enkele uitzondering na, langer gestudeerd hebben. Er kan worden verondersteld dat naarmate iemand langer studeert, hij/zij sterker in een studentennetwerk geïntegreerd raakt. Ook zullen oudere studenten vaker mogelijkheden hebben gehad om al eerder te demonstreren. Er zal daarom worden onderzocht of er een indirect effect is van de variabele 'leeftijd' op 'participatie'.

2.4. Onderzoeksvragen

De vragen in dit onderzoek zijn niet geheel chronologisch gecentreerd rond de twee thema's *communicatie* en *participatie*. In de eerste plaats zal onderzocht worden hoe de communicatie verliep in de eerste fase van het mobilisatieproces, dus in het weekeinde van 18 en 19 november. In de tweede plaats zal worden onderzocht welke factoren verschillen in participatie aan het protest kunnen verklaren. Hiervoor zal eerst worden gekeken naar de deelnemers aan de studentendemonstratie van 17 november 1989. Na een aantal voorbereidende analyses zal gekomen worden tot de toetsing van een causaal model ter verklaring van individuele participatie aan het protest tijdens de week van 20 tot 27 november.

2.4.1 *Communicatie* – Om het belang van oppositionele netwerken als communicatiemedium te onderzoeken zijn de volgende twee vragen gesteld. Hoe snel en via welke kanalen hoorde men het nieuws over het politiegeweld tijdens de demonstratie van 17 november? Wanneer hoorde men van de stakingsplannen en via welke kanalen hoorde men dit?

2.4.2 *Participatie in het protest* – Voor de verklaring voor het massale protest tijdens de omwenteling wordt nogal eens gewezen op het unieke karakter van de demonstratie van 17 november. Aangezien de demonstratie officieel was toegestaan zouden er tamelijk veel studenten en scholieren aan hebben

deelgenomen die daarvoor nog nooit hadden gedemonstreerd. De verantwoordiging over het politie-optreden, zou groter zijn geweest dan bij politiegeweld bij voorgaande demonstraties. Om deze reden zal worden nagegaan hoe de samenstelling was van de demonstratie van 17 november. Ten eerste biedt dit de mogelijkheid een uitspraak te doen over het bijzondere karakter van de 17 november-demonstratie. Ten tweede biedt dit de mogelijkheid het 'high-risk-model' van McAdam empirisch te toetsen.

Volgens alle verslagen zijn de studenten tijdens de omwenteling zeer actief geweest (Horsky 1990; Ash 1990; Wolchik 1991; Ramkema 1990). De vraag hoe actief de studenten waren is echter niet alleen van historisch belang. Aangezien er geen selectieve prikkels van economische aard waren voor studenten om te participeren, zou men, Olson volgend, een groot aantal 'zwartrijders' verwachten. In vergelijkbaar onderzoek naar collectief protest in Westerse landen worden veelal grote aantallen 'zwartrijders' gevonden (Walsh en Warland 1983; Klandermans en Oegema 1987). Als een brede laag van de studenten heeft geparticipeerd aan de protest-activiteiten tijdens de Fluwelen Revolutie, dan zou daaruit blijken dat het door Olson geschetste 'zwartrijdersprobleem' onder sommige omstandigheden een beperkte rol speelt.

Daarnaast heeft deze vraag nog een praktisch belang voor de voortgang van dit onderzoek. Aangezien 'participatie aan protest' centraal staat in dit onderzoek, is het nuttig deze variabele te beoordelen op zijn verdeling over de hele steekproef en over subgroepen ervan, bijvoorbeeld per faculteit. Er zal dus worden nagegaan hoe actief de studenten van de verschillende faculteiten waren.

De uiteindelijke doelstelling van dit onderzoek is te komen tot een toets van een causaal model ter verklaring van individuele participatie aan het protest. Participatie wordt hier beschouwd in termen van een afweging tussen kosten en baten. Hoe actiever iemand was, des te hoger waren de kosten die hij/zij maakte. Netwerken bieden selectieve prikkels (baten) die participatie stimuleren.

Voor de afhankelijke variabele *participatie* is alleen het protest in de week van 20 tot 27 november beschouwd, dus vanaf het moment dat de universiteitsstaking begon. De volgende onafhankelijke variabelen worden op basis van de genoemde theoretische overwegingen verondersteld een effect te hebben op de afhankelijke variabele 'participatie'.

- 1 *Integratie in een studentennetwerk*: De theoretische verwachting is dat voor die respondenten die geïntegreerd waren in het studentenleven, de 'solidariteitsprikkel's hoog waren en dat zij om die reden actiever zijn geweest dan andere studenten.

- 2 *Persoonlijke banden met activisten.* Verwacht wordt dat degenen die eerder deelnamen aan protestactiviteiten meer personen kennen die ook al eerder actief waren. Deze vriendschapsbanden bieden 'solidariteitsprikkeles'. Daarnaast zullen degenen die eerder deelnamen aan protest zich sterker verbonden voelen met het collectieve doel ervan. Eerdere deelname verhoogt dus ook de 'purposive incentives' tot deelname. Om deze reden wordt verwacht dat deze personen het meest geneigd waren actief te worden tijdens de omwenteling.
- 3 *Eerder activisme:* Voor degenen die reeds eerder actief waren zullen zowel de *purposive* als de *solidary incentives* hoog zijn.
- 4 *Deelname aan de 17 november demonstratie:* Voor deze variabele geldt hetzelfde als voor de variabele 'eerder activisme'. Het effect van deze variabele zou evenwel ook een indicatie zou kunnen zijn voor een korte-termijn effect van de deprivatie veroorzaakt door het politiegeweld.
- 5 *Leeftijd:* Van oudere studenten wordt verondersteld dat zij al langer studeren en daardoor meer geïntegreerd zijn in het 'studentenleven'. Verder zullen zij ook meer mogelijkheden gehad hebben om al eerder actief te worden. Om deze reden wordt leeftijd verondersteld een indirect effect op participatie te hebben.

Verondersteld mag worden dat bij de invloed van de variabele 'integratie in het studentennetwerk' sprake is van een *voonvaardelijk effect*. Als iemand sterk geïntegreerd is in een groep, mag verondersteld worden dat hij/zij zich zal laten beïnvloeden door het gedrag van de andere groepsleden. De veronderstelde positieve invloed die hiervan uitgaat op individuele participatie zal dus sterker zijn geweest naarmate de gehele groep actiever was. Nagegaan moet dus worden of het effect van de variabele 'studentennetwerk' op 'participatie' sterker is in groepen die zeer actief waren dan in groepen die minder actief waren.

3. Methodologische overwegingen en operationalisaties

3.1. De steekproef

De in dit onderzoek gebruikte data zijn afkomstig uit een enquête, die in het voorjaar van 1991 is gehouden onder studenten van de Karels-universiteit in Praag. Bij deze enquête zijn in het Tsjechisch vertaalde vragenlijsten met gesloten antwoordcategorieën gebruikt, die door de respondenten zelf zijn ingevuld. Om praktische redenen was het onmogelijk een a-selecte steekproef te trekken uit de Praagse studentenpopulatie. Wel is voor

een brede spreiding gezorgd. De vragenlijsten zijn ingevuld tijdens elf verschillende colleges van tweede-, derde- en vierdejaars studenten. Deze colleges waren verspreid over vier grote faculteiten van de Karels-Universiteit, te weten Letteren, Rechten, Medicijnen en Economie. Daarnaast bevat de steekproef informatie van studenten van de Technische Hogeschool en van de Theateracademie DAMU. In het totaal zijn 423 bruikbare vragenlijsten verzameld.⁷

Aangezien de steekproef niet kan worden beschouwd als zijnde representatief voor de Praagse studentenpopulatie, kunnen geen distributieschattingen worden gemaakt. Bij de beantwoording van een aantal van de onderzoeksvragen zal daar rekening mee worden gehouden. Bij de toets van het LISREL-model zijn de gevolgen minder groot. Het gaat er hier namelijk niet om te generaliseren naar de studentenpopulatie, maar om causale effecten tussen variabelen te toetsen. De algemene geldigheid van een theorie hangt niet zo zeer af van de representativiteit van de steekproef, maar van de vraag of de theorie in verschillende settings is beproefd.

3.2. De data en de validiteit

De belangrijkste bedreiging voor de validiteit van de antwoorden is de neiging tot het geven van 'sociaal wenselijke' antwoorden. Aangezien sommige vragen uit het onderzoek in zekere mate bedreigend zouden kunnen zijn voor respondenten, is dit gevaar zeker reëel. Daarnaast is het mogelijk dat respondenten hun eigen bijdrage aan de omwenteling zouden kunnen overdrijven. Om deze mogelijke effecten zo gering mogelijk te houden is besloten de respondenten de vragen zelf te laten invullen en zodoende maximale anonimiteit te garanderen.

De beantwoording van twee vragen kan een indicatie geven voor de mate waarin 'sociale wenselijkheid' de validiteit van de gegevens heeft beïnvloed. Ten eerste heeft geen van de respondenten beweerd Charta te hebben ondertekend. Ten tweede heeft 42% van de respondenten aangegeven dat een van hun ouders, of beide, lid waren van de Communistische Partij. Als er veel sprake zou zijn van 'sociale wenselijkheid' in de beantwoording dan mag men verwachten dat respondenten dit niet zouden toegeven. Hoewel ik geen gegevens heb over het aantal studenten wiens ouders lid waren van de CP, kan een percentage van 42% hoog worden genoemd, zeker gezien het feit dat het lidmaatschap van de CP in 1988 op ongeveer 11% van de bevolking wordt geschat (Wolchik, 1991: 89).

Een andere bedreiging van de validiteit van de antwoorden komt voort uit mogelijke herinneringseffecten. We mogen echter veronderstellen dat

de gebeurtenissen dermate saillant waren voor de betrokkenen, dat men ze niet heeft vergeten. Een indicatie voor de saillantie van het onderwerp is dat de item non-response voor de meeste vragen minder is dan 1%.

3.3. Operationalisaties

In deze paragraaf zal voor de verschillende subvragen van dit onderzoek besproken worden hoe de gebruikte theoretische begrippen zijn geoperationaliseerd.

Om na te gaan welke functies netwerken hebben voor de communicatie is gevraagd *wanneer, van wie en waar* men hoorde van het politiegeweld tijdens de demonstratie van 17 november. Dezelfde vragen zijn gesteld met betrekking tot de universiteitsstaking. Bij de vragen *van wie en waar* men het nieuws hoorde was het van belang een onderscheid te maken tussen sterke en zwakke banden (Granovetter 1973). Als indicator voor een sterke band is genomen de antwoordcategorie 'van een vriend/familielid'. De antwoordcategorie 'van een kennis/medestudent' is een indicator voor een zwakke band, terwijl de antwoordcategorie 'van een vreemde' aangeeft dat netwerken geen rol van betekenis spelen voor de communicatie. Daarnaast kan het feit dat iemand het nieuws 'thuis of bij een vriend thuis' hoorde, ook een indicatie zijn voor een 'sterke band'. Ook is het van belang na te gaan hoe groot de rol is van initiatiefnemers, organisatoren en van de westerse radiostations.

Voor de vraag naar deelname aan het protest van 17 november is aan de demonstranten gevraagd of ze aanwezig zijn geweest op vier verschillende momenten in de demonstratie. Er is gevraagd of ze hebben deelgenomen aan de legale herdenkingsbijeenkomst, aan het illegale deel van de demonstratie, of ze hebben deelgenomen tot in Narodnistrat (waar het politiegeweld plaatsvond) en of ze bij het politiegeweld aanwezig waren. Verder is de respondenten gevraagd of ze vóór 17 november al eens hadden deelgenomen aan demonstraties tegen het toenmalige communistische bewind.

Om na te gaan hoe actief de studenten waren, is de respondenten gevraagd of zij hebben deelgenomen aan drie soorten activiteiten die in de literatuur (o.a. Ash 1990; Ramkema 1990; Horsky 1990) worden beschreven. Het gaat daarbij om de volgende activiteiten: het verspreiden van posters en pamfletten, het bezoeken van bedrijven om werknemers te overreden te gaan staken, en het bezoeken van omliggende gemeenten om mensen daar van de gebeurtenissen in Praag op de hoogte te stellen. Om na te gaan of het hierbij ging om kleine groepjes studenten of dat een brede laag van de stu-

denten deelnam aan het protest is de deelname aan de verschillende actie-vormen uitgesplitst per faculteit.

De theoretische variabelen die deel uitmaken van het causale model, zijn als volgt geoperationaliseerd:

- *Participatie*: De afhankelijke variabele in dit onderzoek is geoperationaliseerd met behulp van enkele vragen over feitelijk gedrag. Er wordt gevraagd naar deelname aan de drie eerder genoemde actievormen. Naast deze drie feitelijke vragen, is een aantal vragen opgenomen waarbij de respondent een subjectieve inschatting moet geven van de eigen betrokkenheid bij het protest.
- *Integratie in studentennetwerk*: Als een student sterke banden heeft met andere studenten dan wordt verwacht dat dit hem/haar een solidariteitsmotief geeft om deel te nemen aan het protest. Tilly's (1975) variabele 'catnet', die de inclusiviteit van een netwerk aanduidt, kan als richtlijn dienen voor de variabele 'integratie'. Tilly's (1975: 64) operationele definitie van 'catnet' luidt: 'For inclusiveness we have our choice of three related standards: The amount of time, the amount of energy, or the proportion of social interaction in which the members and other people are taking into account the fact of group membership'. In dit onderzoek is deze variabele geoperationaliseerd met vragen naar het deel van de vriendenkring dat aan dezelfde faculteit studeerde; hoeveel tijd de respondenten besteedden met mede-studenten; en naar eigen inschatting van de betrokkenheid bij de studentenwereld.
- *Persoonlijke banden met activisten*: De respondenten is gevraagd of zij vrienden of familieleden hadden die vóór de omwenteling Charta 77 hebben ondertekend. Verder is gevraagd of men vóór de universiteitsstaking al mensen kende die later in het stakingscomité zouden gaan zitten.
- *Eerder activisme*: Voor deze variabele zijn vier indicatoren opgenomen. Deze indicatoren vragen alle naar feitelijk gedrag, namelijk het ondertekenen van petitie's, het deelnemen aan demonstraties, het lezen van samizdats⁸ en het luisteren naar Westerse radiozenders. Van deze vier indicatoren vallen alleen de eerste twee handelingen duidelijk in de categorie activisme, in die zin dat ze een uitdaging van het systeem zijn. Het lezen van samizdats valt als 'activisme' te beschouwen in die zin dat men dit niet kon doen zonder contact met anderen die deze blaadjes uitgaven, kopieerden of verspreidden. Door het contact met andere activisten zal iemand meer andere activisten kennen. Het kennen van andere activisten geeft iemand een *solidariteitsmotief* om te participeren. De laatste van deze indicatoren valt niet als activisme te beschouwen, omdat men de laatste jaren zonder risico van vervolging naar westerse radiozenders kon luisteren. Dit vereiste geen contact met andere activisten. Het regelmatig luisteren naar deze zen-

ders geeft echter aan dat iemand het van belang vindt zich op de hoogte te stellen van nieuws dat niet door de staat gecensureerd is. In zekere zin kan het luisteren naar westerse radiozenders dus ook worden beschouwd als een oppositionele activiteit, omdat men zich niet conformeert aan het staatsmonopolie op informatievoorziening. Door het regelmatig luisteren naar westerse radiozenders zal iemand zich sterker verbonden gaan voelen met de doelstellingen van de oppositie. Voor alle vier actievormen geldt dat zij de deelnemers *purposive incentives* bieden.

– *Deelname aan de 17 november demonstratie*: Dit is een dichotome variabele, die meet of iemand wel of niet heeft deelgenomen aan het illegale deel van de 17 november-demonstratie.

– *Leeftijd*: Respondenten is gevraagd wat hun geboortjaar is.

De variabelen *participatie*, *integratie* en *eerder activisme* zijn gemeten met behulp van meerdere indicatoren. Voor deze variabelen zijn schalen ontwikkeld, welke zijn getoetst met MSP, een computerprogramma ontwikkeld voor de analyse van niet-parametrische cumulatieve Mokscales (Mokken 1970). Deze staan beschreven in Appendix A.⁹

3.4. De analyse

Het uiteindelijke doel van dit onderzoek is te komen tot een toets van het causale model ter verklaring van individuele participatie aan het protest. Het causale model wordt getoetst met het computerprogramma LISREL (Jöreskog en Sörbom 1989). LISREL geniet om drie redenen de voorkeur boven multiple regressie. Ten eerste vereist LISREL dat men van tevoren alle causale effecten specificeert, zodat zowel directe als indirecte effecten gelijktijdig worden geschat. Hierdoor kunnen bepaalde schijnrelaties worden ontdekt. Ten tweede wordt een schatting gegeven van de 'goodness of fit' van het model. Een goede 'fit' is nog altijd geen bewijs dat een model correct is, want verschillende modellen kunnen vaak dezelfde empirische observaties verklaren (Saris en Stronkhorst 1984). Een model dat verkeerd gespecificeerd is zal waarschijnlijk wel worden verworpen. Hierdoor beschikt men over een objectieve toets om de theoretische causale structuur op haar empirische houdbaarheid te beoordelen. Ten derde kan men bij een LISREL-analyse de meetonbetrouwbaarheid als parameters van het model invoeren, zodat men realistischere schattingen krijgt van de parameters van het model.¹⁰ Voor de schatting van de betrouwbaarheid van de metingen is de coëfficiënt $\mu-1$ gebruikt (Ten Berge en Zegers 1978).¹¹

4. Onderzoekresultaten

In het theoretisch kader zijn de onderzoeksvragen onderscheiden naar de twee hoofdthema's *communicatie* en *participatie*. In deze volgorde zullen de resultaten van het onderzoek worden behandeld. In de eerste plaats zal worden nagegaan hoe de communicatie verliep tijdens het weekeinde van 18 en 19 november. Vervolgens zullen vragen worden beantwoord die handelen over participatie aan de 17 november-demonstratie en aan het protest tijdens de week van 20 tot 27 november.

4.1. De communicatie

In het theoretisch kader is het belang van netwerken benadrukt. Een van de functies die netwerken vervullen is dat zij communicatie tussen potentiële deelnemers aan protest mogelijk maken (vgl. McAdam 1982; Freeman 1975). Voor het bereiken van grote groepen mensen is het belang van zwakke banden benadrukt (Granovetter 1975). De hypothese is gesteld dat deze functie bij grootschalige gebeurtenissen kan worden overgenomen door de media. McCarthy en Zald (1977) wezen reeds op het belang van vrije media voor het bereiken van geïsoleerde individuen. Nagegaan zal worden welke rol de westerse radiozenders hebben gespeeld en wat het belang is geweest van sterke en zwakke banden voor de nieuwsvoorziening.

4.1.1 *Het politiegeweld* – De vraag die hier wordt gesteld is hoe snel en via welke kanalen men het nieuws hoorde over het politiegeweld tijdens de Opletal-demonstratie. In tabel 1 staat een overzicht afgedrukt van het moment waarop men het nieuws over het politiegeweld voor het eerst hoorde en via welke kanalen dit was. In tabel 2 staat een overzicht van de plaats waar men van het politiegeweld hoorde en via welke kanalen dit was. De gegevens in deze tabel geven een indruk van het soort relatie die de respondent had met degene die het bericht overbracht. Het gaat in deze tabellen alleen om de respondenten die zelf niet aanwezig waren in Narodni straat tijdens het geweld.

Uit tabel 1 blijkt duidelijk hoe groot het belang was van westerse radiostations voor de informatievoorziening. Weliswaar hoorde 'slechts' 29,2% van de respondenten van het geweld via de radio, maar ruim de helft daarvan (52,9%) hoorde dit al op vrijdagavond. Dit betekent dat bijna de helft (44,7%) van de 123 respondenten die op vrijdagavond al van het geweld wisten, dit te weten kwamen via een westerse radiozender.

Tabel 1: Wanneer en van wie hoorde de respondent van geweld?

(rij-%) (kolom-%)	goede/vriend familieid	bekende/ medestudent	westerse radio	onbe- kende	andere wijze	rij totalen
vrijdag	21,1%	18,7%	44,7%	3,3%	12,2%	123
avond	30,6%	21,7%	52,9%	40,0%	29,4%	34,6%
zaterdag	44,7%	25,5%	23,4%	2,1%	4,3%	47
ochtend	24,7%	11,3%	10,6%	10,0%	3,9%	13,2%
zaterdag	27,5%	22,5%	30,0%	2,5%	17,5%	40
middag	12,9%	8,5%	11,5%	10,0%	13,7%	11,2%
zaterdag	31,4%	21,6%	29,4%	3,9%	13,7%	51
avond	18,8%	10,4%	14,4%	20,0%	13,7%	14,3%
zondag	6,7%	40,0%	26,7%	6,7%	20,0%	15
ochtend	1,2%	5,7%	3,8%	10,0%	5,9%	4,2%
zondag	6,3%	56,3%	18,8%	6,3%	12,5%	16
middag	1,2%	8,5%	2,9%	10,0%	3,9%	4,5%
zondag	18,9%	56,8%	5,4%		18,9%	37
avond	8,2%	19,8%	1,9%		13,7%	10,4%
maandag	7,4%	55,6%	7,4%		29,6%	27
	2,4%	14,2%	1,9%		15,7%	7,6%
totaal	85	106	104	10	51	356
	23,9%	29,8%	29,2%	2,8%	14,3%	100%

Response is 356. Non-response is 16. 51 respondenten waren bij het geweld aanwezig.

De cijfers in tabel 1 zouden de indruk kunnen geven dat de zogenaamde 'zwakke banden' (Granovetter 1973) een belangrijke rol hebben gespeeld in de informatievoorziening. Bijna éénderde (29,8%) van de respondenten hoorde het nieuws over het politiegeweld via een bekende of medestudent. Uit tabel 2 blijkt echter dat het merendeel van hun (60,4%) het nieuws thuis, of bij een vriend thuis heeft gehoord. Waarschijnlijk is de antwoordcategorie 'medestudent' geen goede operationalisatie van een 'zwakke band'. Het probleem is uiteraard dat als een medestudent een goede vriend is, de respondent niet goed weet welke antwoordcategorie in te vullen.

Uit het feit dat ruim driekwart van de respondenten het nieuws thuis hoor-

Tabel 2: Waar en van wie hoorde de respondent over het politiegeweld?

(rij-%) (kolom-%)	straat/café openbaar	theater	thuis/bij vrienden thuis	rij totalen
goede vriend/ familieid	11,5%	2,3%	86,2%	87
	14,9%	22,9%	26,6%	24,3%
bekende/ medestudent	35,8%	3,8%	60,4%	106
	56,7%	44,4%	22,7%	29,6%
westerse radio	3,8%	1,0%	95,2%	105
	6,0%	11,1%	35,5%	29,3%
onbekende	50,0%	10,0%	40,0%	10
	7,5%	11,1%	1,4%	2,8%
andere wijze	20,0%	2,0%	78,0%	50
	14,9%	11,1%	13,8%	14,0%
totaal	67	9	282	358
	18,7%	2,5%	78,7%	100%

Response is 358. Non-response is 14. 51 respondenten waren bij het geweld aanwezig.

de of bij een vriend thuis, kan worden opgemaakt dat grootste deel van de informatie via 'sterke banden' is verspreid. Van deze groep hoorde één derde het nieuws via een westerse radio. Het feit dat de piek van de informatievoorziening via westerse radiozenders in een zeer vroeg stadium ligt, doet vermoeden dat een groter aantal mensen indirect via deze radiozenders van het nieuws op de hoogte kwam. De hypothese dat voor belangrijke gebeurtenissen de functie van 'zwakke schakels' wordt overgenomen door de media, vindt een bevestiging in deze resultaten. Dat het nieuws zich snel kon verspreiden kwam vooral door de berichtgeving van de westerse radiozenders, niet zo zeer door de 'zwakke schakels'.

4.1.2 *De stakingsplannen* – Bij het verspreiden van de stakingsplannen gaat het duidelijk om een ander soort informatievoorziening dan bij het nieuws over het politiegeweld. Bij het nieuws over het politiegeweld ging het om feitelijke berichtgeving, een functie die media in principe horen te vervullen. Degenen die de staking voorbereiden zullen in het algemeen niet al te veel vertrouwen op de informatieverspreiding door de media, maar zullen pogen via interne communicatienetwerken de achterban op de hoogte te brengen. Er mag dus worden verwacht dat relatief veel studenten het

Tabel 3: Wanneer en van wie hoorde de respondent van de stakingsplannen?

(rij-%) (kolom-%)	leider/ initiatief- nemer	vriend/ familielid	bekende/ mede- student	onbe- kende	westerse radio	poster/ pamflet	rij totalen
zaterdag ochtend	33,3% 8,0%	22,2% 8,6%	25,9% 6,3%		11,1% 4,8%	7,4% 4,3%	27 6,6%
zaterdag middag	23,5% 7,1%	11,8% 5,7%	17,6% 5,4%	2,9% 11,1%	41,2% 22,2%	2,9% 2,1%	34 8,3%
zaterdag avond	25,9% 12,5%	18,5% 14,3%	18,5% 9,0%	1,9% 11,1%	27,8% 23,8%	7,4% 8,5%	54 13,1%
zondag ochtend	20,6% 6,3%	17,6% 8,6%	20,6% 6,3%		32,4% 17,5%	8,8% 6,4%	34 8,3%
zondag middag	25,5% 11,6%	27,5% 20,0%	27,5% 12,6%	2,0% 11,1%	5,9% 4,8%	11,8% 12,8%	51 12,42%
zondag avond	24,7% 19,6	15,7% 20,0%	33,7% 27,0%	4,5% 44,4%	12,4% 17,5%	9,0% 17,0%	89 21,6%
maandag	31,7% 34,8%	13,0% 22,9%	30,1% 33,3%	1,6% 22,2%	4,9% 9,5%	18,7% 48,9%	123 29,9%
totaal	112 27,2%	70 17,0%	111 26,9%	9 2,2%	63 15,3%	51 12,4%	412 100%

Response is 412. Non-response is 11.

nieuws over de stakingsplannen via persoonlijke contacten hebben gehoord.

Er zal hier worden nagegaan hoe de communicatie verliep in een land waar geen officieel georganiseerde oppositie was. In het theoretisch kader is gesteld dat mobilisatieprocessen waarschijnlijk minder spontaan verlopen dan vaak gesuggereerd wordt. Een mobilisatieproces zal eerst op gang gebracht moeten worden door initiatiefnemers. Theoretisch is zowel de rol van initiatiefnemers als van 'zwakke' en 'sterke' schakels van belang. In tabel 3 staat een overzicht van wanneer men van de stakingsplannen hoorde en van wie men dat hoorde. Tabel 4 laat zien waar en van wie de respondenten van de stakingsplannen hoorden.

De rij-totalen van tabel 3 laten zien dat op zaterdagavond 115 responden-

Tabel 4: Waar en van wie hoorde de respondent over de stakingsplannen?

(rij-%) (kolom-%)	straat/café openbaar	theater	thuis/bij vrienden thuis	demonstratie/ actiebijeenkomst	rij totalen
organisator/ leider	21,2% 27,1%	10,1% 64,7%	25,7% 14,1%	43,1% 43,9%	109 26,7%
vriend/ familielid	7,1% 5,9%	1,4% 5,9%	74,3% 26,1%	17,1% 11,2%	70 17,2%
bekende/ medestudent	25,2% 32,9%	2,7% 17,6%	50,5% 28,1%	21,6% 22,4%	111 27,2%
onbekende	50,0% 4,7%		37,5% 1,5%	12,5% 0,9%	8 2,0%
westerse radio	14,3% 10,6%		73,0% 23,1%	12,7% 7,5%	63 15,4%
poster/ pamflet	34,0% 18,8%	4,3% 11,8%	29,8% 7,0%	31,9% 14,0%	47 11,5%
totaal	85 20,8%	17 4,2%	199 48,8%	107 26,2	408 100%

Response is 408. Non-response is 15.

ten (28%) op de hoogte waren van de stakingsplannen. Op zondagavond wist 70% van de studenten van de stakingsplannen. Hoewel er geen officiële organisaties waren, wist men toch het merendeel van de studenten te bereiken.

Ook hier blijken westerse radiostations een rol te hebben gespeeld, hoewel dit niet zo overduidelijk was als bij de informatie over het politiegeweld. 15,3% van de respondenten hoorde het nieuws via een westerse radio, maar ook hier ligt de piek in een vroeg stadium. Van de 115 respondenten die op zaterdagavond op de hoogte waren van de stakingsplannen had bijna één derde (28%) het via een westerse radiozender gehoord. Vooral tijdens de uitzendingen van zaterdagmiddag en -avond zijn veel respondenten bereikt.

Uit de cijfers blijkt vooral het belang van initiatiefnemers. Bijna 40% van de studenten raakte op de hoogte van de stakingsplannen door direct contact met initiatiefnemers (27,2%) of door het op een poster of pamflet te lezen (12,4%). De gegevens uit tabel 3 laten zien dat initiatiefnemers op ie-

der dagdeel een groot deel van de studenten van de stakingsplannen op de hoogte brachten.

Ook hier liep een groot deel van de informatievoorziening via sterke banden. In tabel 4 is te zien dat bijna de helft van de respondenten (48,8%) thuis of bij een vriend thuis over de stakingsplannen hoorde. Niet al deze informatie is echter via 'sterke' banden verlopen. Zo kwamen enkele respondenten het nieuws over de stakingsplannen thuis te weten, via een poster of pamflet. Dit betreft waarschijnlijk studenten die in een studentenflat woonden.

Met behulp van de gegevens uit tabel 4 kunnen we een nu een schatting geven van het aantal respondenten dat het nieuws over de stakingsplannen te weten kwam via een sterke, dan wel via een zwakke band. De meest voorzichtige schatting verkrijgen we door alleen de categorie vrienden en familieleden als een sterke band te beschouwen. We kunnen uit tabel 4 opmaken dat minstens 17,2% van de respondenten van het nieuws op de hoogte kwamen via sterke banden. De ruimste schatting van het aantal respondenten dat het nieuws via sterke banden te horen kreeg, verkrijgen we door bij deze 17,2% die respondenten op te tellen die het nieuws thuis hoorden van een van de organisatoren, c.q. stakingsleiders, of van een bekende, c.q. medestudent. Het is immers goed denkbaar dat een stakingsleider een of een medestudent tevens een goede vriend is, zodat de categorieën elkaar gedeeltelijk overlappen. Deze optelsom leert ons dat maximaal 40% van de respondenten het nieuws via sterke banden gehoord. Samenvattend betekent dit dat waarschijnlijk één derde van de informatievoorziening via sterke banden is gelopen, met een minimum van 17% en een maximum van 40%.

De informatievoorziening via bekenden of medestudenten beslaat 27% van het totaal. Maar hiervan vond ruim de helft (50,5%) thuis, of bij een vriend thuis, plaats. Zwakke banden zijn waarschijnlijk belangrijker geweest voor de informatievoorziening over de stakingsplannen dan bij de informatievoorziening over het politiegeweld. Maar ook voor het verspreiden van het nieuws over de stakingsplannen hebben de media voor een groot deel de functie van 'zwakke banden' overgenomen.

4.2. Participatie aan het protest

4.2.1. *De 17 november-demonstratie* – Bij de verklaring voor de vraag hoe het mobilisatieproces na de demonstratie van 17 november zo snel op gang kon komen, wordt nogal eens gewezen op het unieke karakter van deze demonstratie. Doordat de autoriteiten officieel toestemming hadden ver-

leend voor deze demonstratie, zouden veel mensen hebben deelgenomen die daarvoor nog nooit hadden gedemonstreerd. Volgens deze verklaring zou de verontwaardiging over het gebruikte geweld heviger zijn dan in vergelijkbare gevallen, omdat het niet een demonstratie van 'beroepsdemonstranten' betrof, maar van 'keurige' studenten.

Problematisch aan dergelijke psychologische verklaringen is dat ze empirisch slecht toetsbaar zijn. Er kan worden onderzocht of er sprake was van verhoogde participatie aan het latere protest ten gevolge van deelname aan de demonstratie van 17 november. Het psychologisch effect van het politiegeweld op de niet-deelnemers is daarentegen niet toetsbaar. Door onderzoek te doen naar de samenstelling van de demonstratie, kan echter wel een uitspraak gedaan worden over het 'unieke' karakter ervan.

Aan de respondenten is gevraagd of men aanwezig was tijdens vier verschillende momenten van de demonstratie. Ook is gevraagd of men al eerder had gedemonstreerd. In tabel 5 staan de antwoorden op deze vragen samengevat. Hieruit blijkt dat het merendeel van de deelnemers aan demonstratie van 17 november reeds eerder had gedemonstreerd, met name waar het gaat om het illegale deel van de demonstratie. Aan het officiële deel namen 116 respondenten deel, waarvan er 62 (53,4%) al eerder gedemonstreerd hadden. Van de 305 respondenten die niet deelnamen had slechts 15,7% daarvoor wel eens gedemonstreerd. Naarmate de demonstratie vorderde haakten vooral diegenen af die nooit eerder hadden gedemonstreerd.

Tabel 5: Participatie aan 17 november-demonstratie en aan eerdere demonstraties

deelgenomen aan welke deel van de demonstratie	eerder gedemonstreerd (N=110)		nooit eerder gedemonstreerd (N=311)		totaal (N=421)	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%
niet deelgenomen	48	43,6	257	82,6	305	72,4
officiële deel	62	56,4	54	17,4	116	27,6
niet-officiële deel	54	49,1	37	11,5	91	22,1
Narodni Straat	42	38,2	24	7,7	66	15,6
tijdens geweld	37	33,6	14	4,5	51	12,1

Response is 421. Non-response is 2.

Het beeld dat uit deze gegevens naar voren komt contrasteert vrij scherp met de ooggetuigenverslagen uit de media, en uit publikaties als die van Bradley (1992). In deze verslagen wordt beschreven hoe steeds meer men-

sen zich spontaan bij de demonstratie aansloten, naarmate deze vorderde. Als dat inderdaad zo is, dan is het op zijn minst opmerkelijk dat zo veel studenten gedurende de demonstratie afhaakten. Het is niet onwaarschijnlijk dat verhalen over belangrijke historische gebeurtenissen in de loop der tijd een eigen leven gaan leiden en dat de werkelijkheid prozaïscher is dan de impressionistische ooggetuigenverslagen doen vermoeden.

De resultaten zijn verder van belang omdat ze een ondersteunend bewijs vormen voor McAdam's (1986) theorie over participatie aan acties met een hoog risico. Naarmate de demonstratie vorderde werd deelname riskanter voor de betrokkenen. McAdam verwacht dat deelnemers aan acties met een hoog risico degenen zijn die eerder aan acties hebben deelgenomen. Die hypothese vindt ondersteuning in deze bevindingen.

Er kan geconcludeerd worden dat de demonstratie van 17 november qua samenstelling een 'doorsnee' anti-regeringsdemonstratie was. Aan de ene kant is het weliswaar zo dat bijna de helft (46,6%) van de deelnemende studenten op 17 november voor het eerst van hun leven demonstreerden. Aan de andere kant blijkt dat van degenen die aanwezig waren bij de confrontatie met de politie 72,5% al eerder gedemonstreerd had.

Of de verontwaardiging over het politiegeweld tijdens de demonstratie van 17 november groter was dan in vergelijkbare gevallen waarbij door de politie ook veel geweld werd gebruikt, is niet te onderzoeken.

Verontwaardiging is echter geen voldoende voorwaarde voor massamobilisatie. De verklaring voor verschillen in participatie aan het protest zal niet gezocht moet worden in psychologische factoren, maar in de betrokkenheid van actoren bij oppositionele netwerken.

4.2.2 *Hoe actief waren de studenten?* – Aangezien bij de omwenteling in Tsjecho-Slowakije geen protestgroepen betrokken waren die de deelnemers materiële prikkels konden bieden, zou men op basis van de theorie van Olson een groot aantal *zwartrijders* verwachten. In de inleiding is daarentegen gesteld dat de studenten volgens alle verslagen zeer actief zijn geweest. Nu is het in de eerste plaats natuurlijk mogelijk dat deze verslagen een vertekend beeld geven. Het is ook mogelijk dat het gaat om een relatief kleine groep zeer actieve studenten, terwijl het merendeel van de studenten niet participeerde in het protest.

Hoewel we niet beschikken over een a-select getrokken steekproef en er geen gegevens zijn over eventuele tegenstanders van de omwenteling, kunnen de data toch een indruk geven van de mate van *zwartrijdersgedrag*. In tabel 6 staat de deelname van de respondenten aan drie verschillende acties, uitgesplitst per faculteit.

Tabel 6: Participatie aan drie soorten acties, per faculteit

	vraag 16: bedrijven bezocht		vraag 17: andere gemeenten bezocht		vraag 18b: posters verspreid	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%
Letteren	13	65,0%	9	45,0%	16	80,0%
Damu	13	76,5%	12	70,6%	16	94,1%
Economie	47	29,9%	57	36,6%	123	78,3%
Rechten	42	36,5%	50	43,3%	79	68,7%
Technische Hogeschool	9	23,7%	18	47,4%	36	94,7%
Medicijnen	32	42,1%	45	59,2%	65	85,5%
Totaal	156	37,1%	191	45,5%	335	80,5%

Response is respectievelijk 421, 420 en 416. Non-response is respectievelijk 2, 3 en 7.

Er blijkt een hoge mate van activisme onder de studenten. Van de respondenten uit de steekproef is 37,1% langs bedrijven gegaan om mensen over te halen aan de 2-uurs staking mee te doen; 45,5% ging naar gemeenten buiten Praag om mensen daar van de gebeurtenissen op de hoogte te brengen; en 80,5% van de respondenten heeft posters verspreid. Verder heeft 70% van de respondenten aangegeven minstens één keer te hebben gedemonstreerd op het Wenceslasplein.¹² Niet alle faculteiten waren even actief, maar het activisme was op alle faculteiten uitzonderlijk hoog. Zelfs op de faculteit waar de minst actieve groep getroffen werd, de economische faculteit, heeft 78,3% van de respondenten posters verspreid; 36,6% ging naar andere gemeenten en 29,9% bezocht bedrijven.

Aangezien de steekproef niet a-select is getrokken, kunnen geen kwantitatieve schattingen worden gegeven van de mate van activisme en van verschillen tussen de verschillende faculteiten. Het is bijvoorbeeld waarschijnlijk dat de 17 respondenten van de DAMU uit een zeer actieve groep kwamen.¹³ Het is daarentegen zeer onwaarschijnlijk dat de steekproef 'toevallig' alleen de meest actieve groepen van iedere faculteit bevat, aangezien we willekeurig gekozen groepen studenten hebben geïnterviewd. Gezien de hoge mate van activisme onder de steekproef over alle faculteiten, mogen we aannemen dat er van zeer weinig *zwartrijdersgedrag* sprake is geweest.

Doordat er sprake is van zo'n brede participatie aan het protest was het nogelijk met behulp van meerdere indicatoren een 8-puntsschaal te construeren voor de afhankelijke variabele uit dit onderzoek. In tegenstelling tot

vergelijkbaar onderzoek waarbij men veelal genoodzaakt is te werken met een scheef verdeelde dichotome variabele, heeft de afhankelijke variabele uit dit onderzoek een vrijwel normale verdeling (zie appendix A).

4.2.3 *De toets van het causale model* – Alvorens het causale model te specificeren is besloten dat de vraag naar het aantal persoonlijke contacten van de respondent met mensen die Charta 77 hadden ondertekend, onvoldoende differentieert. De variabele *persoonlijke banden met activisten* is dientengevolge geoperationaliseerd met één indicator, namelijk het *aantal kennissen in een stakingscomité*.

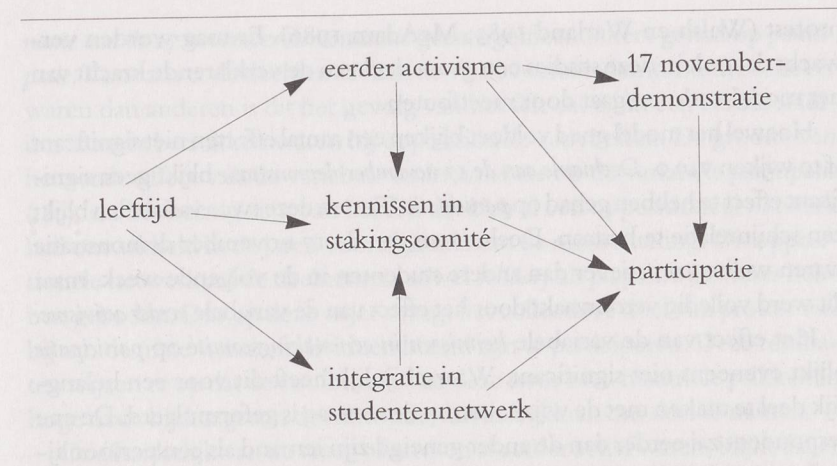
Het model bevat één exogene en vijf endogene variabelen.¹⁴ De exogene variabele is *leeftijd*. De endogene variabelen zijn *eerder activisme*, *integratie in een studentennetwerk*, *kennissen in een stakingscomité*, *deelname aan de 17 november-demonstratie* en *participatie*.

Van de variabele *leeftijd* wordt verwacht dat deze een indirect effect heeft op *participatie*. Oudere studenten zullen meer tijd hebben gehad om geïntegreerd te raken in een studentennetwerk en zij zullen meer mogelijkheden hebben gehad om eerder actief te zijn. Vandaar dat wordt verwacht dat *leeftijd* een effect heeft op *eerder activisme*, op *kennissen in een stakingscomité* en op *integratie*.

Verondersteld wordt dat actoren die reeds eerder actief waren meer mensen zullen hebben gekend die ook actief waren. Deze mensen zullen vooral het initiatief hebben genomen om stakingscomités op te richten. Ook wordt verwacht dat de drempel om nogmaals actief te worden voor deze actoren lager ligt. *Eerder activisme* wordt daarom verondersteld een effect te hebben op het kennen van mensen uit stakingscomités. Daarnaast zal *eerder activisme* een effect hebben op zowel deelname aan de demonstratie van 17 november als op de afhankelijke variabele *participatie*.

Naarmate iemand meer geïntegreerd was in het studentennetwerk mag worden verwacht dat de kans groter was dat hij/zij mensen kende die in de stakingscomités zaten. Naast een direct effect van *integratie in een studentennetwerk* op *participatie* zal er dus ook een indirect effect zijn dat loopt via de variabele *kennissen in een stakingscomité*. Van de variabelen *kennissen in een stakingscomité* en *Deelname aan de 17 november-demonstratie* wordt verwacht dat deze alleen een direct effect hebben op de variabele *participatie*. Het theoretische model staat afgebeeld in figuur 1.

Omdat de variabelen op ordinaal niveau zijn gemeten, is in de LISREL-analyse gebruik gemaakt van polychorische- en polyseriële correlaties.¹⁵ De correlatiematrix die als invoer voor de LISREL-analyse heeft gediend is weergegeven in tabel 7. De meetfouten op de variabelen *participatie*, *inte-*

Figuur 1: Theoretisch causaal model voor 'participatie'.

Tabel 7: Matrix van polychorische correlaties. Input voor LISREL-analyse

		Y1	Y2	Y3	Y4	Y5	X1
VAR Y1	<i>Eerder activisme</i>	1.00					
VAR Y2	<i>Integratie</i>	-.02	1.00				
VAR Y3	<i>Vrienden in stakingscomité</i>	.23	.12	1.00			
VAR Y4	<i>17 november demonstratie</i>	.51	-.03	.16	1.00		
VAR Y5	<i>Participatie</i>	.50	.19	.33	.53	1.00	
VAR X1	<i>Leeftijd</i>	.23	-.09	.12	.12	.22	1.00

ratie en *eerder activisme*, zijn ingevoerd als parameters van het model.¹⁶ Dit heeft als voordeel dat een realistischere schatting wordt verkregen van de verklarende kracht van het model en van de omvang van de parameters.

Het model uit figuur 1 blijkt een goede 'fit' te hebben ($\chi^2=0,90$; $df=5$; $p=.97$), hetgeen betekent dat de gevonden correlaties door dit model goed worden gerepresenteerd. Het model verklaart 83% van de variantie van de afhankelijke variabele *participatie*. Als hetzelfde model wordt getoetst met alleen de gemeten variabelen, ofwel zonder dat parameters voor de meetfout zijn opgenomen, heeft het model eveneens een acceptabele 'fit' ($\chi^2=7,90$; $df=5$; $p=.21$). Dit model verklaart 36% van de variantie van de afhankelijke variabele *participatie*. Dit laat zien dat de verklarende kracht van dit model vergelijkbaar is met die in andere studies naar participatie aan

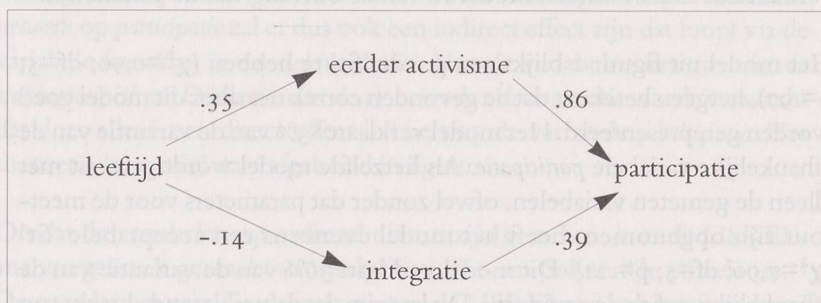
protest (Walsh en Warland 1983; McAdam 1986). Er mag worden verwacht dat ook in deze studies een groot deel van de verklarende kracht van het model verloren gaat door meefouten.

Hoewel het model goed voldoet blijken een aantal effecten niet significant af te wijken van 0. *Deelname aan de 17 november-demonstratie* blijkt geen significant effect te hebben gehad op *participatie*. Tussen deze twee variabelen blijkt een schijnrelatie te bestaan. Deelnemers aan de 17 november demonstratie waren weliswaar actiever dan andere studenten in de volgende week, maar dit werd volledig veroorzaakt door het effect van de variabele *eerder activisme*.

Het effect van de variabele *kennissen in een stakingscomité* op *participatie* blijkt eveneens niet significant. Waarschijnlijk heeft dit voor een belangrijk deel te maken met de wijze waarop deze vraag is geformuleerd. De ene respondent zal eerder dan de ander geneigd zijn iemand als een persoonlijke kennis te beschouwen. Vandaar dat de validiteit van deze meting discutabel is. Het is dus goed mogelijk dat een belangrijk deel van het effect van de variabelen *eerder activisme* en *integratie* loopt via persoonlijke banden met activisten. Er zijn echter geen valide indicatoren om dit te toetsen.

Om een zo zuinig mogelijk model te krijgen en om een goede test te hebben van de 'fit' van het model, is besloten de variabelen die geen significant effect hebben op de afhankelijke variabele, te weten *deelname aan de 17 november demonstratie* en *integratie*, uit het model te verwijderen. Het resulterende model en de parameterschattingen van de LISREL-analyse staan gepresenteerd in figuur 2.¹⁷ Dit model verklaart 85% van de variantie van de afhankelijke variabele *participatie* en heeft een goede 'fit' ($\chi^2=0,56$; $df=2$; $p=.76$).

De directe- en indirecte effecten van de endogene en exogene variabelen op de variabele *participatie* staan vermeld in tabel 8. Uit deze resultaten blijkt dat het grootste deel van de variantie van de variabele *participatie* wordt verklaard door de variabele *eerder activisme*. Zoals we al eerder zagen heeft *deel-*

Figuur 2: Causaal model voor 'participatie' en LISREL-schattingen (Maximum Likelihood)

name aan de 17 november-demonstratie geen significant effect gehad op *participatie*. Voor zover de deelnemers aan de 17 november-demonstratie actiever waren dan anderen is dit het gevolg van het feit dat zij in een eerder stadium al meer betrokken waren bij oppositionele activiteiten. De grootte van het totale effect van de variabele *eerder activisme* op de variabele *participatie* (.86) laat het belang zien van het feit dat zich al een oppositioneel netwerk had ontwikkeld in de jaren voorafgaande aan de omwenteling. Dit oppositionele netwerk zal de deelnemers zowel *solidary* als *purposive incentives* hebben geboden. Dus op deze wijze draagt het collectieve doel van protest wel bij aan de mate waarin individuen bereid zijn te participeren. Deze resultaten wijzen er op dat de combinatie van deze twee niet-materiële prikkels in hoge mate bijdraagt aan de motivatie van individuen om deel te nemen.

Onafhankelijk van de vraag of actoren al eerder actief waren, blijkt dat er een selectieve prikkel uitgaat van de mate waarin een actor geïntegreerd is in een studentennetwerk. Het effect van de variabele *integratie* op *participatie* is .39. Het studentennetwerk was geen politiek netwerk. Er is dus ook geen reden om te veronderstellen dat degenen die meer geïntegreerd waren, zich vooraf sterker verbonden zouden voelen met de doelstellingen van het protest. Dat van integratie in dit netwerk toch een stimulans uitgaat om te participeren laat het belang zien van dergelijke 'solidariteitsprikkels'.

Zoals verwacht hebben oudere studenten meer ervaring met oppositionele activiteiten dan jongere studenten. Dit wordt waarschijnlijk veroorzaakt door het feit dat oudere studenten vaker de kans hadden gehad deel te nemen aan deze activiteiten en al langer de kans hadden mensen te leren kennen. Onverwachts blijken de jongere studenten meer geïntegreerd te zijn in het studentennetwerk. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat ongeveer de helft van de studenten van buiten Praag komt en dat deze studenten in de eerste periode van een studie voor sociale contacten zijn aangewezen op andere studenten. Doordat het effect van *leeftijd* op *integratie* negatief is, is het totale effect van *leeftijd* op *participatie* niet erg hoog, namelijk .25.

Samenvattend kan gesteld worden dat de participatie van studenten aan het protest in sterke mate werd gestimuleerd door twee factoren. Ten eerste was er het effect van de mate waarin een actor al eerder aan oppositionele activiteiten had deelgenomen. Los daarvan blijkt dat zich binnen het studentennetwerk een groepsproces heeft afgespeeld waarbij men elkaar sterk stimuleerde om aan acties deel te nemen. Dit blijkt uit het feit dat studenten die meer geïntegreerd waren in het studentenleven tijdens de omwenteling actiever waren.

4.2.4 *Het groepsproces onder de loep* – In het theoretisch kader is de verwachting uitgesproken dat het effect van de variabele *integratie in een stu-*

dentennetwerk een sterker effect zou hebben op *participatie* naarmate de medestudenten actiever waren. Als iemand deel uitmaakt van een groep studenten die erg actief is dan zal er immers een sterkere 'solidariteitsprikkel' uitgaan van het groepsproces dan binnen een minder actieve groep. Dit is onderzocht door de steekproef op te delen in twee subgroepen en het model te toetsen voor de twee subgroepen afzonderlijk.

Bij het maken van de groepsindeling is gekeken naar de groep waartoe men toen behoorde. Voor ieder van de 10 geënquêteerde groepen is de gemiddelde score berekend op de variabele *participatie*.¹⁸ De gemiddelde score van alle respondenten op de variabele *participatie* is 3,6. Van de tien groepen scoren vijf groepen gemiddeld hoger dan 3,6. De 184 respondenten uit deze vijf groepen zijn ingedeeld bij de subgroep 'actievere groepen'. Vijf groepen scoren gemiddeld lager dan 3,6, evenals de 111 respondenten uit de categorie 'overigen'. De 238 respondenten uit deze groepen zijn ingedeeld in de subgroep 'minder actieve groepen'.

De betrouwbaarheid van de metingen van de variabelen *participatie*, *eerder activisme* en *integratie* zijn voor deze subgroepen opnieuw berekend. Voor de actievere groepen werd de betrouwbaarheid van de metingen geschat op respectievelijk .72, .49 en .41 en voor de minder actieve groepen op respectievelijk .76, .53 en .33. De correlatiematrix die hebben gediend als input voor deze LISREL-analyses staan vermeld Appendix B in de tabellen B.1 en B.2.

Het model heeft voor beide subgroepen een goede fit. Het model van de actieve groepen heeft een χ^2 van 0,20 (df=2; p=.55). Het model van de minder actieve groepen heeft een χ^2 van 0,20 (df=2; p=.90). In het model van de actievere groepen wordt 91% van de variantie van de afhankelijke variabele *participatie* verklaard en in het model van de minder actieve groepen 68%. In tabel 8 staan de LISREL-schattingen voor de beide subgroepen samengevat. Hoewel de modellen voor beide subgroepen goed voldoen, zijn er toch enkele opvallende verschillen.

LISREL biedt de mogelijkheid om in een zogenaamde 'multi-sample analysis' te toetsen of parameterschattingen significant verschillen binnen verschillende subgroepen (Jöreskog en Sörbom, 1989). Er zijn hier twee ver-

Tabel 8: Directe, indirecte en totale effecten op variabele 'participatie'

	Directe effecten	Indirecte effecten	Totale effecten
Var Y1: Eerder activisme	.86	.00	.86
Var Y2: Integratie	.39	.00	.39
Var X2: Leeftijd	.00	.25	.25

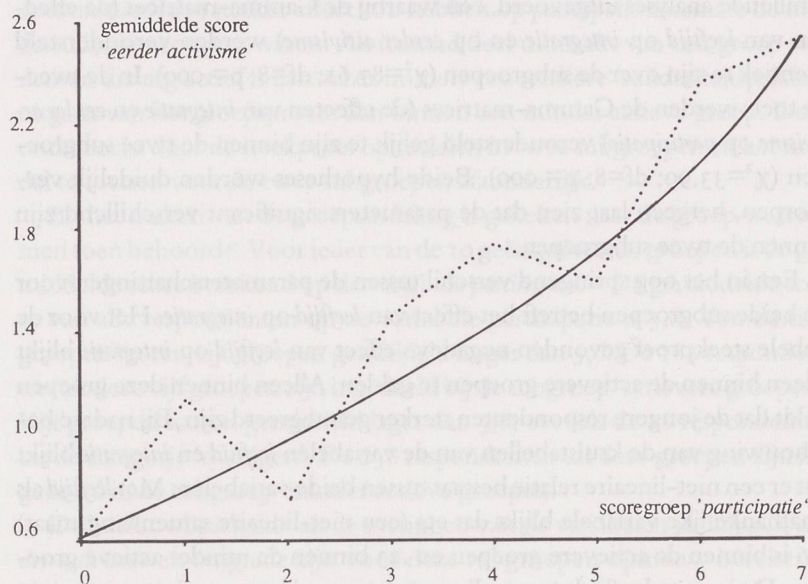
schillende analyses uitgevoerd, één waarbij de Gamma-matrices (de effecten van *leeftijd* op *integratie* en op *eerder activisme*) werden verondersteld identiek te zijn over de subgroepen ($\chi^2=87,61$; df=8; p=.000). In de tweede toets werden de Gamma-matrices (de effecten van *integratie* en *eerder activisme* op *participatie*) verondersteld gelijk te zijn binnen de twee subgroepen ($\chi^2=33,99$; df=8; p=.000). Beide hypothesen worden duidelijk verworpen, hetgeen laat zien dat de parameters significant verschillend zijn binnen de twee subgroepen.

Een in het oog springend verschil tussen de parameterschattingen voor de beide subgroepen betreft het effect van *leeftijd* op *integratie*. Het voor de gehele steekproef gevonden negatieve effect van *leeftijd* op *integratie* blijkt alleen binnen de actievere groepen te gelden. Alleen binnen deze groepen geldt dat de jongere respondenten sterker geïntegreerd zijn. Bij nadere beschouwing van de kruistabellen van de variabelen *leeftijd* en *integratie* blijkt dat er een niet-lineaire relatie bestaat tussen beide variabelen. Met *leeftijd* als onafhankelijke variabele blijkt dat eta (een niet-lineaire samenhangsmaat) .36 is binnen de actievere groepen en .23 binnen de minder actieve groepen. De jongste leeftijdsgroep, die nog maar net is gaan studeren, is weinig geïntegreerd in de studentenwereld. De middelste leeftijdsgroep is het sterkst geïntegreerd en de oudste groep weer wat minder. Het verschil tussen beide subgroepen wordt veroorzaakt door het feit dat zich in de subgroep van de actievere groepen, vrijwel geen respondenten bevinden uit de jongste leeftijdscategorie.

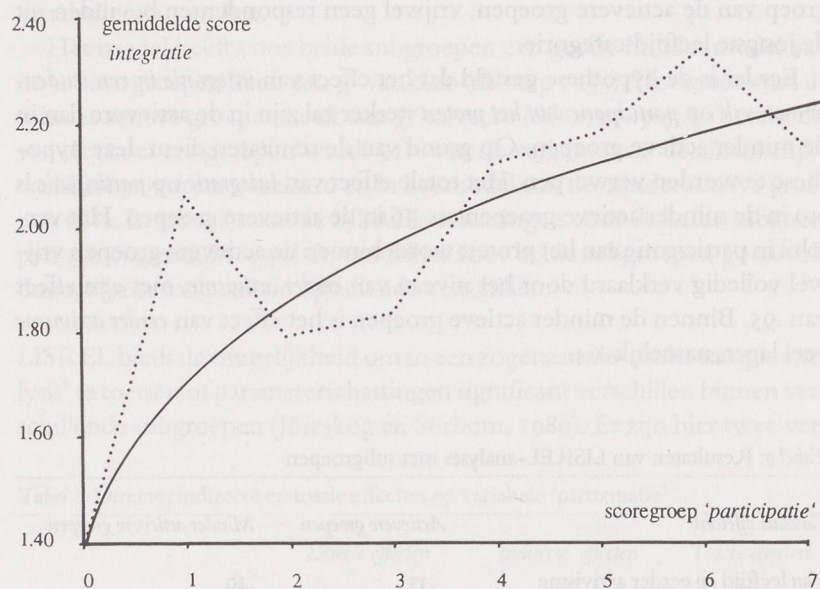
Eerder is de hypothese gesteld dat het effect van *integratie* in een studentennetwerk op *participatie* aan het protest sterker zal zijn in de actievere dan in de minder actieve groepen. Op grond van de resultaten dient deze hypothese te worden verworpen. Het totale effect van *integratie* op *participatie* is .49 in de minder actieve groepen en .36 in de actievere groepen. Het verschil in participatie aan het protest wordt binnen de actievere groepen vrijwel volledig verklaard door het niveau van *eerder activisme*, met een effect van .95. Binnen de minder actieve groepen is het effect van *eerder activisme* veel lager, namelijk .64.

Tabel 9: Resultaten van LISREL-analyses met subgroepen

Causale effecten	Actievere groepen	Minder actievere groepen
Van leeftijd op eerder activisme	.33	.20
Van leeftijd op integratie	-.48	.16
Van eerder activisme op participatie	.95	.64
Van integratie op participatie	.36	.49

Figuur 3: Gemiddelde score op de variabele 'eerder activisme' per scoregroep op de variabele 'participatie'.

Figuur 4: Gemiddelde score op de variabele 'integratie' per scoregroep op de variabele 'participatie'.

Voor deze bevindingen kan de volgende, enigszins speculatieve verklaring worden gegeven. De twee variabelen *integratie* en *eerder activisme* hebben beide een effect op *participatie*, maar op een verschillend niveau. Door *integratie in een studenten netwerk* wordt vooral het zwartrijdersprobleem beperkt. Dit netwerk biedt individuen een 'solidariteitsprikkel' om aan enkele acties mee te doen. Vandaar dat deze prikkel juist in de minder actieve groepen van belang is geweest.

Degenen die zeer actief waren tijdens de omwenteling, ofwel degenen die hoge kosten maakten in termen van tijd, energie en persoonlijk risico, waren vooral degenen die al eerder hadden deelgenomen aan oppositionele activiteiten. In de actievere groepen, waar zich relatief veel respondenten bevonden die zeer actief waren, laat het verschil tussen actieve en minder actieve respondenten zich beter verklaren uit de eerder opgedane ervaring met oppositionele activiteiten. Voor het deelnemen aan acties met een hoger risico zou dan met name de combinatie van *solidary* en *purposive incentives* van belang zijn.

Deze interpretatie wordt gesteund door de resultaten figuur 3 en 4. In deze grafieken wordt per scoregroep op de variabele *participatie* de gemiddelde score uitgezet op de variabelen *integratie* en *eerder activisme*. Degenen die op de variabele *participatie* een score hadden van 0, scoorden op de variabele *eerder activisme* gemiddeld 0,61 en op de variabele *integratie* gemiddeld 1,40. Figuur 3 laat zien dat het verband tussen *participatie* en *eerder activisme* bijna lineair is, maar aan het einde van de participatieschaal de sterkste stijging heeft. In grafiek 4 is te zien dat bij de variabele *integratie* de sterkste stijging zich juist voordoet aan het begin van de 'participatieschaal'. Dit suggereert dat voor deelname aan verschillende soorten acties verschillende drempels aanwezig zijn. Solidariteitsprikkel kunnen mensen over de laagste drempels heen helpen. De drempels voor deelname aan acties met hogere kosten in termen van tijd en risico, zijn navenant hoger. De resultaten van deze studie wijzen erop dat een combinatie van *solidary* en *purposive incentives* nodig is om mensen over deze drempel heen te helpen.

5. Conclusies en implicaties

Een belangrijk uitgangspunt bij deze studie naar het verloop van het mobilisatieproces was dat ideologische oriëntaties en onvrede onvoldoende voorwaarden zijn voor succesvolle mobilisatie. Onvrede alleen is veelal onvoldoende als motivatie om te gaan protesteren (McCarthy en Zald 1977). De strategische aanwezigheid van oppositionele netwerken die deze on-

vrede kunnen mobiliseren en die aan deelnemers andersoortige motivaties bieden is hiervoor eveneens noodzakelijk (Moe 1980; McAdam 1982). In retrospectief onderzoek heeft het weinig nut attitudinale variabelen in een causaal model op te nemen, aangezien we niet weten of deze attitudes invloed hebben gehad op participatie, of vice versa. Politieke attitudes zijn om deze reden niet opgenomen in het model. De enige manier waarop het mogelijk is het belang van attitudinale verschillen te schatten, is wanneer men over panel-data beschikt. Het enige mij bekende panel-onderzoek waarin dit wordt gedaan (Klanderfans 1984), slaagt er mijns inziens echter niet in deze koppeling aannemelijk te maken. Dit heeft te maken met het feit dat de afhankelijke variabele in dergelijk onderzoek 'potentiële participatie' is. Dit geldt overigens voor een groot aantal empirische studies naar het belang van 'collectieve motivaties' (o.a. Inglehart 1990). Door 'potentiële participatie' als afhankelijke variabele te nemen blijft het belang van netwerken vaak onderbelicht.

Om op betekenisvolle wijze te kunnen onderzoeken welke motivaties ten grondslag liggen aan participatie aan protestacties, zal de afhankelijke variabele daadwerkelijke 'participatie' moeten zijn. Een praktisch probleem hierbij is dat in veel empirisch onderzoek te weinig daadwerkelijke activisten zitten om op zinvolle wijze een analyse te kunnen uitvoeren. Dit praktische probleem kan worden opgelost door een gestratificeerde steekproef te trekken met relatief veel activisten. Het gebruik van de LISREL-procedure is in deze studie nuttig gebleken, omdat een onderscheid kan worden gemaakt tussen directe en indirecte effecten. Meer theoretische vooruitgang kan worden geboekt als deze techniek vaker wordt gebruikt.

Door McAdam (1982) wordt gesteld dat het belang van netwerken gelegen is in het feit dat zij communicatie tussen deelnemers aan het protest mogelijk maken, en omdat zij de selectieve prikkels bieden die mensen motiveren te participeren in collectieve acties. Het belang van deze netwerken kan het best op het niveau van de individuele actor bestudeerd kan worden. Ten eerste kan alleen op dit niveau nagegaan worden via welke kanalen de communicatie verliep. Ten tweede kan door onderzoek naar de verschillen in individuele participatie worden nagegaan welke structurele factoren van invloed zijn binnen een mobilisatieproces. De deelvragen van dit onderzoek richtten zich op deze twee thema's.

Uit de data bleek dat een groot deel van de informatievoorziening over het politiegeweld via westerse radiostations liep. Het politiegeweld was 'nieuws' in de traditionele zin van het woord, namelijk iets dat al gebeurd was. Maar ook de informatiestroom over de stakingsplannen liep voor een niet onbelangrijk deel via de westerse radiostations. Het is in dit verband

tevens van belang dat deze radiostations al in een zeer vroeg stadium over de stakingsplannen berichtten.

Voor het verspreiden van de informatie over de stakingsplannen bleken initiatiefnemers een belangrijke rol te hebben gespeeld. Zij bereikten een groot deel van de respondenten tijdens een aantal van de demonstraties en actiebijeenkomsten die plaatsvonden in het weekeinde van 18 en 19 november. Voor de theorie van Granovetter (1973), die voorspelt dat zwakke banden een belangrijke rol spelen bij het verspreiden van nieuws, werd geen bewijs gevonden. Het bleek dat relatief weinig respondenten het nieuws hoorden via de zogenaamde zwakke banden. Sterke banden, initiatiefnemers en radiozenders waren de belangrijkste informatiebronnen. Deze bevinding vormt een ondersteuning voor de hypothese dat de media de rol van zwakke schakels kunnen overnemen en voor de hypothese van McCarthy en Zald (1977) dat vrije media noodzakelijk zijn voor succesvolle mobilisatie.

Dit onderzoek is bij mijn weten het enige onderzoek naar een situatie waarin onder de onderzoekspopulatie het aantal *zwartrijders* (Olson 1965) zeer gering was. De data lieten zien dat zeer veel studenten geparticipeerd hebben aan ten minste enkele vormen van protest. Van de gehele steekproef heeft 80% posters verspreid en 90% heeft minstens één keer gedemonstreerd op het Wenceslasplein. Deze bevindingen lieten zien dat het 'zwartrijdersprobleem', onder sommige omstandigheden kan worden beperkt, ook als er geen materiële selectieve prikkels aanwezig zijn. De omstandigheden waren in dit geval dan ook zeer gunstig. Studenten zijn qua tijd en verantwoordelijkheden een groep die zich zeer gemakkelijk kan vrij maken voor politieke actie. Aangezien het protest begon met het neerslaan van een studentendemonstratie waren studenten ook de eerste initiatiefnemers van het protest. Daarnaast geldt dat studenten een hecht netwerk vormen. Alle voorwaarden zijn dus aanwezig om deelnemers solidariteitsprikkels te bieden. Ten slotte wist waarschijnlijk iedereen in de loop van de week dat het een unieke historische gebeurtenis betrof. Het is aannemelijk dat dit voor veel mensen een extra stimulans is geweest aan het protest deel te nemen.

In vergelijkbaar onderzoek (Walsh en Warland 1983; Klanderfans 1987) werden vaak zeer hoge percentages *zwartrijders* gevonden. Dit geeft aanleiding te veronderstellen dat bovenstaande omstandigheden noodzakelijke voorwaarden zijn voor het overstijgen van het *zwartrijdersprobleem*. Ander onderzoek zal dit moeten uitwijzen.

Het feit dat in deze studie een gering aantal *zwartrijders* is gevonden, betekent niet dat het uitgangspunt van de rationele actor dient te worden verlaten. Het betekent echter wel dat de wijze waarop Olson dit begrip han-

teert, waarbij de motivatie voornamelijk gelegen is in materiële prikkels, te beperkt is. Het rationaliteitsbegrip dient dusdanig te worden verbreed dat ook niet-materiële selectieve prikkels hierbinnen kunnen worden beschouwd (Moe 1980). Het onderscheid dat Moe maakt tussen *material*, *solidary* en *purposive incentives* vormde de theoretische basis voor een causaal model ter verklaring van individuele participatie aan het protest in de week van 20 tot 27 november 1989 in Praag.

In een LISREL-analyse bleken verschillen in individuele participatie in het protest voor 85% verklaard te kunnen worden door dit model. De mate waarin actoren geïntegreerd waren in het studentenleven bleek een sterk effect te hebben op de mate van participatie. Het sterkste effect op de variabele *participatie* blijkt afkomstig van de variabele *eerder activisme*. Eerdere deelname aan protest kan gedeeltelijk als een *solidary incentive* worden beschouwd, in die zin dat iemand door eerdere deelname andere activisten leert kennen (McAdam 1986). Maar eerder activisme verhoogt eveneens de *purposive incentives*, omdat iemand zich door eerdere deelname sterker verbonden zal voelen met het collectieve doel.

Verder is gebleken dat deelname aan de demonstratie van 17 november geen significant effect had op latere participatie aan protestactiviteiten. Dit laat zien dat de directe deprivatie die het gevolg was van het politiegeweld geen gevolgen heeft gehad voor de mate waarin actoren participeerden. Ook is gebleken dat de demonstratie qua samenstelling niet sterk afweek van eerdere demonstraties waarbij vaak ook politiegeweld werd gebruikt. Uit deze resultaten is geconcludeerd dat vooral middellange-termijnfactoren van invloed zijn geweest op de participatiebereidheid. Juist het feit dat zich in de jaren vóór de omwenteling een oppositioneel netwerk onder studenten had ontwikkeld is van belang geweest voor de succesvolle mobilisatie.

Deze studie biedt ondersteuning voor McAdam's (1986) model van het 'high-risk activism'. In de eerste plaats bleek dat naarmate de demonstratie van 17 november vorderde en het risico voor de betrokkenen toenam, vooral diegenen die nog niet eerder hadden gedemonstreerd afhaakten. Ten tweede bleek individuele participatie aan het protest voor een groot deel verklaard te worden door eerdere deelname aan oppositionele activiteiten. Dit laatste bleek sterker te gelden binnen de actievere groepen.

Deze bevinding leidde tot de hypothetische veronderstelling dat voor verschillende vormen van participatie verschillende drempels bestaan. Integratie in een studentennetwerk verschafte een aantal 'solidariteitsprikkel' die hielpen de laagste drempels te overschrijden, ofwel om het zwartrijdersprobleem te overstijgen. Binnen de minder actieve groepen hebben deze vooral een rol gespeeld. Dit kan er op duiden dat voor deelname aan

protestvormen met lage kosten verschillen in attitude minder belangrijk zijn dan micro-structurele factoren.

Voor vormen van protest met hogere kosten (tijd, energie en eventueel risico), zijn de drempels om deel te nemen navenant hoger. Voor het overschrijden van deze drempels bleek vooral de mate waarin iemand al eerder deelnam aan protest van belang. Vandaar dat deze variabele binnen deze groepen een belangrijke rol heeft gespeeld. Dit duidt er op dat voor deelname aan deze vormen van protest een combinatie van attitudinale en micro-structurele factoren een noodzakelijke voorwaarde is.

Noten

1. De data uit dit onderzoek zijn verzameld tijdens een onderwijsgebonden onderzoek naar de omwenteling in Tsjecho-Slowakije, dat werd begeleid door Philip van Praag jr. Ik dank P. van Praag jr. voor zijn commentaar op een eerdere versie van deze tekst, K. Mercks voor de vertaling van de vragenlijst en Z. Zbocil en J. van Lieshout voor hun hulp bij de verspreiding ervan.
2. Vysehrad ligt in Praag. Het is een heuvel op de rechteroever van de Moldau, op een loopafstand van ruim een half uur van het centraal gelegen Wenceslasplein.
3. Bradley (1992: 66).
4. Olson (1965: 2).
5. Het onderscheid tussen *material*, *solidary* en *purposive incentives* is oorspronkelijk geïntroduceerd door Clark en Wilson (1961). Gamson (1975) wijst eveneens op dergelijke niet-materiële selectieve prikkels. In de tekst zal ik de Engelse term *purposive incentives* gebruiken. De Nederlandse vertaling zou luiden: 'De prikkel die uitgaat van het doel'.
6. Aan de 'Freedom Summer Campaign' namen vooral blanke studenten uit de Noordelijke staten van de Verenigde Staten deel. Zij voerden tijdens de zomermaanden van 1964 campagne in Mississippi voor gelijke burgerrechten voor zwarten. Deelname aan deze campagne bracht grote risico's met zich mee voor de betrokkenen, waaronder moordaanslagen.
7. De steekproef bevatte oorspronkelijk 479 respondenten, waarvan er 56 in 1989 nog niet studeerden of in een andere stad woonden. Een zeer groot deel van de vragen had op deze respondenten geen betrekking, zodat is besloten deze 'cases' niet te gebruiken. Omdat de steekproef niet is getrokken uit een van tevoren gemaakt steekproefkader, zijn er geen gegevens over non-response. Mijn inschatting is wel dat vrijwel alle in de collegezalen aanwezige studenten de vragenlijst invulden.
8. Samizdats zijn onafhankelijke publikaties, die zonder overheidstoestemming worden uitgegeven.
9. De Mekkenschaal toetst de validiteit van de assumptie van unidimensionaliteit. Volgens Mokken dienen de items te voldoen aan de voorwaarden voor dubbele monotonie, waarvoor twee criteria zijn ontwikkeld. Ten eerste kan men een H-waarde berekenen, voor ieder item afzonderlijk en voor de gehele schaal. Deze H-waarde moet minstens .30 bedragen. Ten tweede dienen de p-waarden in de p-matrices monotoon toe te nemen. De drie schalen voldoen aan beide voorwaarden voor dubbele monotonie.
10. LISREL biedt de mogelijkheid tegelijkertijd zowel het structurele- als het meetmodel te toetsen. Dit is echter alleen mogelijk als men dusdanig veel indicatoren heeft dat een split half-test kan worden uitgevoerd. Een andere mogelijkheid, hier gebruikt, is dat

de meetfout eerst wordt geschat en later als parameter in het model wordt opgenomen.

11. Volgens Ten Berge en Zegers (1978) geeft de veelgebruikte Cronbachs Alpha een te lage schatting van de betrouwbaarheid van korte schalen. Zij ontwikkelen een reeks ondergrenzen voor de betrouwbaarheid, die als volgt geordend zijn: $\mu_0 \leq \mu_1 \leq \mu_2 \leq \dots \leq r_{xx}$. In deze reeks staat μ_0 voor Cronbachs-Alpha en r_{xx} is de betrouwbaarheid van de schaal. De empirische toepassing op een aantal datasets laat zien dat de een 'hogere' coëfficiënt dan μ_1 slechts een stijging van de betrouwbaarheids-schatting van .01 geeft. Om die reden is besloten niet een hogere coëfficiënt te nemen.

12. De antwoorden op deze vraag staan verder niet uitgesplitst per faculteit.

13. Deze respondenten werden namelijk bereikt tijdens een soort forumdiscussie, terwijl alle andere groepen bereikt zijn tijdens colleges.

14. Exogene variabelen zijn variabelen die niet door andere variabelen worden verklaard. Endogene variabelen worden wel verklaard door andere variabelen. Het onderscheid lijkt op dat tussen onafhankelijke en afhankelijke variabelen. Het verschil is echter dat een endogene variabele tegelijkertijd zowel de afhankelijke als de onafhankelijke variabele kan zijn.

15. Dit is gedaan met het computerprogramma PRELIS. De variabelen *leeftijd*, *politieke attitude*, *integratie*, *eerder activisme* en *participatie* zijn ordinale variabelen. De andere variabelen zijn beschouwd als continu. Tussen ordinale variabelen is een polychorische correlatie berekend. Tussen een continue en een ordinale variabele is steeds een polyse-riële correlatie berekend. Tussen twee continue variabelen zijn 'gewone' Pearson correlaties berekend.

16. In een LISREL model wordt het causale verband tussen een gemeten en een on-gemeten variabele aangeduid met 'Lambda' en de meetfout met 'Theta-epsilon'. In deze analyse is de Lambda als 'vaste' parameter in het model ingevoerd met als waarde de wortel van de betrouwbaarheid (de μ_1 coëfficiënt van Ten Berge en Zegers, 1979). De variantie van de meetfout, de Theta-epsilon, is ingevoerd als één min de betrouwbaarheid. De Lambda's voor de variabelen participatie, eerder activisme en integratie zijn opgenomen in het model met respectievelijk de waarden .860, .707 en .616; en de Theta-epsilon's met de waarden .26, .50 en .62. Voor de andere variabelen zijn de Theta-epsilon's op 0 gesteld en de Lambda's op 1.

17. De gepresenteerde resultaten zijn de gestandaardiseerde oplossingen geschat volgens een 'Maximum Likelihood' procedure.

18. De eerstejaars-groep van de juridische faculteit studeerde in 1989 nog niet. Geen van de respondenten uit deze groep zijn in de analyses meegenomen.

Literatuur

- Ash, T.G. (1990). 'The Revolution of the Magic Lantern'. *The New York Review*, January 18, p. 42-51.
- Barnes, S.H., and M. Kaase (1979). *Political Action. Mass Participation in Five Western Democracies*. Sage, Beverly Hills.
- Berge, J.M.F. ten, and F.E. Zegers (1978). 'A Series of Lower Bounds to the Reliability of a Test'. *Psychometrika* 43/4, p. 575-579.
- Bradley, J.F.N. (1992). *Czechoslovakia's Velvet Revolution. A Political Analysis*. East European Monographs, Boulder; Columbia University Press, New York.
- Dalton, R.J., M. Kuechler en W. Bürklin (1990). 'The Challenge of New Movements'

- In: R.J. Dalton en M. Kuechler (eds.). *Challenging the Political Order. New Social Movements in Western Democracies*. Polity Press/Basil Blackwell, Cambridge.
- Debets, P., and E. Brouwer (1989). *MSP. A Program for Mokken Scale Analysis for Polichotomous Items*. Users' manual. IEC ProGAMMA, Groningen.
- Freeman, J. (1975). *The Politics of Women's Liberation*. McKay, New York.
- Granovetter, M. (1973). 'The Strength of Weak Ties'. *American Journal of Sociology* 78/6, p. 1360-1380.
- Granovetter, M. (1978). 'Threshold Models of Collective Behavior'. *American Journal of Sociology* 83/6, p. 1420-43.
- Gurr, T. (1970). *Why Men Rebel*. Princeton University Press, Princeton.
- Horsky, V. (1990). 'Die sanfte Revolution der Tschechoslowakei 1989. Zur Frage der systemimmanenten Instabilität Kommunistischer Herrschaft'. *Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien* 14.
- Inglehart, R. (1990). 'Values, Ideology and Cognitive Mobilization in NSM's'. In: R.J. Dalton en M. Kuechler (eds.). *Challenging the Political Order. New Social Movements in Western Democracies*. Polity Press/Basil Blackwell, Cambridge.
- Jöreskog, K.G. and D. Sörbom (1989). *Lisrel 7. User's Reference Guide*. Scientific Software, Mooresville.
- Kitschelt, H. (1991). 'Resource Mobilization. A Critique'. In: D. Rucht (ed.). *Research on Social Movements. The State of the Art in Western Europe and the USA*. Campus Verlag, Frankfurt a.M.
- Klandermans, B. (1984). 'Mobilization and Participation: Social-Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory'. *American Sociological Review* 49, p. 583-600.
- Klandermans, B., D. Oegema (1987). 'Potentials, Networks, Motivations, and Barriers: Steps towards Participation in Social Movements'. *American Sociological Review* 52, p. 519-531.
- Kriesi, H. (1993). *Political Mobilization and Social Change. The Dutch Case in Comparative Perspective*. Ashgate, Brookfield.
- McAdam, D. (1982). *Political Process and the Development of Black Insurgency*. The University of Chicago Press, Chicago/London.
- McAdam, D. (1986). 'Recruitment to High Risk Activism: The Case of the Freedom Summer'. *American Journal of Sociology* 92, p. 64-90.
- McAdam, D., J.D. McCarthy, and M.N. Zald (1988). 'Social Movements'. In: N. Smelser (ed.). *Handbook of Sociology*. Sage, Beverly Hills/ London.
- McCarthy, J.D., and M.N. Zald (1977). 'Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory'. *American Journal of Sociology* 82, p. 1212-41.
- Moe, T.M. (1980). *The Organization of Interests, Incentives, and the Internal Dynamics of Political Interest Groups*. Chicago University Press, Chicago.
- Mokken, R.J. (1971). *A Theory and Procedure of Scale Analysis. With Applications in Political Research*. New York/Berlin: Walter de Gruyter (Mouton).
- Oberschall, A. (1973). *Social Conflict and Social Movements*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J.
- Offe, C. (1985). 'New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics'. *Social Research* 52/4, p. 817-868.
- Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Opp, K., and C. Gern (1992). *Dissident Groups, Personal Networks, and Spontaneous Cooperation: The East-German Revolution in 1989*. Paper Presented at the First European Conference on Social Movements, October 1992, Berlin.

- Pehe, J. (1990). 'Czechoslovakia: an Abrupt Transition'. *Report on Eastern Europe* January 5, p. 11-14.
- Piven, F.F., and R.A. Cloward (1978). *Poor People's Movements: Why They Succeed and How They Fail*. Pantheon, New York.
- Praag, P. van jr. (1992). *The Velvet Revolution: The Role of the Students. Political Opportunities and Informal Networks in an Authoritarian Regime*. Paper Presented at the First European Conference on Social Movements, October 1992, Berlin.
- Rosenthal, N., M. Fingrutd, M. Ethier, R. Karant, D. McDonald. (1985). 'Social Movements and Network Analysis: A Case Study of Nineteenth-Century Women's Reform in New York State'. *American Journal of Sociology* 90/5, p. 1022-1054.
- Saris, W.E., and H. Stronkhorst (1984). *Non-experimental Research: An Introduction into the LISREL-Approach*. Sociometric Research Foundation, Amsterdam.
- Snow, D.A., L.A. Zurcher, and S. Eklund-Olson (1980). 'Social Networks and Social Movements: A Microstructural Approach to Differential Recruitment'. *American Sociological Review* 45, p. 787-801.
- Tarrow, S. (1991). 'Aiming at a Moving Target': Social Science and the Recent Rebellions in Eastern Europe'. *Political Science & Politics*, March, p. 12-20.
- Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*. Addison-Wesley, Reading, Mass.
- Walsh, E.J., and R.H. Warland (1983). 'Social Movement Involvement in the Wake of a Nuclear Accident: Activists and Free-Riders in the TMI Area'. *American Sociological Review* 48, p. 764-780.
- Wolchik, S.L. (1991). *Czechoslovakia in Transition: Politics, Economics and Society*. Pinter Publishers, London.

Appendix A: Korte beschrijving van de gebruikte variabelen en van de geconstrueerde schalen

Var Y1: Eerder activisme

Variabele	Waarde	Difficulty	H(i)	Delta*(i)
Var20	1	.15	.36	6,16
Var22	1	.26	.37	7,72
Var26	1	.42	.42	8,56
Var25	1	.72	.48	6,79

Schaal-coëfficiënt H=.40, Delta *=10,39. Geen verstoringen van de p++-matrix.

Schaalwaarden	Frequenties
0	76
1	142
2	118
3	58
4	24
Totaal	418
Missing	5

Var Y2: Integratie in studentennetwerk

Variabele	Waarde	Difficulty	H(i)	Delta*(i)
Var33	1	.1820	.38	4,69
Var34	2	.3924	.39	7,00
Var34	1	.6164	.39	7,00
Var51	1	.7943	.37	4,90

Schaal-coëfficiënt H=.39, Delta*=6,82. Geen verstoringen van de p++-matrix

Schaalwaarden	Frequenties
0	46
1	110
2	89
3	119
4	43
Totaal	407
Missing	16

Var Y5: Participatie

Variabele	Waarde	Difficulty	H(i)	Delta*(i)
Var15	2	.1868	.53	16,06
Var19	2	.2908	.45	13,87
Var16	1	.3688	.55	15,48
Var17	1	.4515	.52	14,63
Var15	1	.6265	.53	16,06
Var18	1	.7920	.60	13,84
Var19	1	.8348	.45	13,87

Schaal-coëfficiënt H=.52, Delta*=23,22. Geen verstoringen van de p++ matrix.

Schaalwaarden	Frequenties
0	31
1	36
2	42
3	87
4	70
5	58
6	50
7	29
Totaal	403
Missing	20

Var15	Subjectieve inschatting van betrokkenheid bij organisatie van de staking
Var16	Fabrieken en bedrijven bezocht om campagne te voeren
Var17	Naar omliggende gemeenten geweest om campagne te voeren
Var18	Posters en pamfletten verspreid
Var19	Subjectieve inschatting van eigen activisme in vergelijking met anderen
Var20	Vóór 17 november een anti-regeringspetitie getekend
Var22	Vóór 17 november deelgenomen aan een anti-regeringsdemonstratie
Var25	Luisterde minstens één maal per week naar westerse radiozenders
Var26	Las samizdats vóór 17 november
Var33	Subjectieve inschatting van betrokkenheid bij andere studenten
Var34	Hoeveelheid vrije tijd doorgebracht met andere studenten
Var51	Percentage vrienden dat aan dezelfde faculteit studeerde

Appendix B: Input matrices voor LISREL-analyses

Tabel B.1: Matrix van polychorische correlaties. Input voor LISREL-analyse met actieve groepen

		Y1	Y2	Y5	X1
Var Y1	Eerder activisme	1.00			
Var Y2	Integratie	-.04	1.00		
Var Y5	Participatie	.52	.15	1.00	
Var X1	Leeftijd	.20	-.33	.14	1.00

Tabel B.2: Matrix van polychorische correlaties. Input voor LISREL-analyse met minder actieve groepen

		Y1	Y2	Y5	X1
Var Y1	Eerder activisme	1.00			
Var Y2	Integratie	.02	1.00		
Var Y5	Participatie	.42	.27	1.00	
Var X1	Leeftijd	.16	.11	.17	1.00

Juryrapport behorend bij de toekenning van de Daniël Heinsius-scriptieprijs 1992

De kernredactie van *Acta Politica* heeft eind 1990 besloten de Daniël Heinsius-scriptieprijs in te stellen voor politicologische scripties, omdat, naar de mening van de redactie, veel kwalitatief goed werk dat door studenten in het kader van hun afstuderen wordt verricht, nauwelijks buiten de kleine kring van beoordelaars bekend wordt. Juist om meer bekendheid te kunnen geven aan kwalitatief hoogwaardig werk van studenten heeft de redactie gemeend, dat bekroning van de beste scriptie het meest geëigend is door publicatie van een op de scriptie gebaseerd artikel in *Acta Politica*, het wetenschappelijk tijdschrift van de Nederlandse Kring voor Wetenschap der Politiek.

De Daniël Heinsius-scriptieprijs wordt jaarlijks uitgereikt aan een student die, naar het oordeel van de kernredactie, in zijn of haar scriptie in het voorgaande academisch jaar op de meest aansprekende wijze met behulp van politicologische theorieën en/of methoden een antwoord heeft gegeven op een politicologisch relevante probleemstelling.

De prijs is vernoemd naar Daniël Heinsius, die kan worden beschouwd als de eerste hoogleraar in Europa met een leeropdracht op het terrein van de politieke wetenschap. In 1612 werd hij aan de Leidse universiteit benoemd tot hoogleraar *Politices*. Hij was zozeer geliefd om zijn uitnemende colleges dat hij bekend stond als het *lumen academiae*. Door middel van de instelling van de Daniël Heinsius-scriptieprijs wil de redactie nieuwe generaties politicologen aanmoedigen hun licht niet onder de korenmaat te zetten.

Ter mededinging naar de Daniël Heinsius-scriptieprijs 1992, voor scripties geschreven in het academisch jaar 1991-1992, heeft de redactie zes scripties ontvangen. De ingezonden scripties behandelden een breed scala aan onderwerpen en vertegenwoordigden vrijwel alle deelgebieden van de politicologie. Na rijp beraad heeft de redactie besloten de prijs toe te kennen aan drs. Wouter van der Brug voor zijn scriptie *Mobilisatie voor de Fluwelen Revolutie: Netwerken, participatie en selectieve prikkels*, die hij schreef